

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

**Фразеологізми як ознака індивідуальної манери мови творів Лесі Українки
(на матеріалі драм письменниці)**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти-другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, групи 602
спеціальності 0.35.01 «Філологія
(українська мова і література)»

Олексюк Леся Іванівна

Керівник: доктор філологічних наук, доцент

Гуцуляк Тетяна Євгенівна

Рецензент: кандидат філологічних наук,
доцент Антофійчук Алла Миколаївна

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № 6

Від «7» грудня 2021 р.

Зав. кафедри _____ Світлана ШАБАТ-САВКА

Чернівці–2021

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
РОЗДІЛ 1. Дослідження творчості Лесі Українки в сучасних мовознавчих та літературознавчих студіях	10
1.1. Життєвий і творчий шлях Лесі Українки	10
1.2. Літературознавчі аспекти дослідження творчості письменниці	12
1.3. З історії інтерпретацій драм Лесі Українки	14
1.4. Мова творів Лесі Українки як об'єкт сучасних лінгвістичних студій	17
Висновки до розділу 1	21
РОЗДІЛ 2. Фраземіка драматичних творів Лесі Українки	23
2.1. Поняття фразеологічної одиниці. Типи фразеологічних одиниць	23
2.2. Фразеологізми як виражально-зображувальні засоби мови	26
2.3. Джерела виникнення української фразеології	28
2.4. Народнорозмовна та авторська фразеологія у драмах письменниці	30
2.4.1 Авторські крилаті вислови	32
2.4.2 Фразеологізми з народної мови у драмах Лесі Українки	34
2.4.3 Фраземи біблійного та античного походження у драматичних творах письменниці	40
Висновки до розділу 2	43
РОЗДІЛ 3. Структурно-семантичні особливості та стилістична роль фразеологічних одиниць у драматичних творах Лесі Українки	45
3.1. Структурно-семантичні моделі фразеологізмів у творчості Лесі Українки	45
3.2. Морфологічні розряди фразеологізмів у драматургії Лесі Українки	46
3.3. Стилiстичні групи фразеологізмів у творчості письменниці	52
3.3.1. Народнo-побутові фразеологізми	45
3.3.2. Народнoпоетичні фразеологізми	58
3.3.3 Книжні фразеологізми	59
3.4. Функціональна специфіка фразеологізмів у творчості Лесі Українки	62
Висновки до розділу 3	67

ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78
АНОТАЦІЇ	79

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- СУМ – Словник української мови: в 11 томах / І. Білодід, А. Бурячок. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- ФО – фразеологічна одиниця.
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 1993. 980 с.

ВСТУП

Літературна спадщина кожного митця є вагомим внеском у розвиток національної мови. Твори кожного видатного українського письменника наділені неповторною індивідуальною манерою в добиранні, використанні та створенні мовно-виражальних засобів. Стиль автора – це вияв особливого творчого підходу в художньому освоєнні дійсності, який відрізняє твори одних митців від творів інших; це «індивідуальний почерк» автора, що проявляється у використанні певних фонетичних, лексичних, морфологічних, синтаксичних засобів, які формують більш складні і яскраві художні образи.

Леся Українка належить до когорти митців високого рівня духовної культури, які розкривають основні цінності людського буття. Її багатогранна творча спадщина дає змогу описати специфіку найбільш прийнятних для письменниці форм відтворення цілісності її світосприйняття, особливостей індивідуального стилю.

Тексти Лесі Українки, у яких прихований генетичний код українського народу, містять багато образів, що втілюють зв'язок і з ментальністю українців, і з образами світової культури. Останнє десятиліття її письменницької діяльності присвячене драматургії. Леся Українка написала понад двадцять драматичних творів, які принесли їй славу драматурга-новатора, стали новим явищем в українській літературі та дали новий поштовх для розвитку театральної культури. Леся Українка не тільки започаткувала нові жанрові форми з незвичайним фабульним наповненням, а й створила новітні образи для національної драми. «Саме драматичні твори Лесі Українки, – за словами Т. Гундорової, – стали найбільш суголосними її творчому обдаруванню і найбільш адекватною формою її творчого самовираження» [28, с.44].

На думку Е. Соловей: «Драматичні твори Лесі Українки у сукупності та незаперечній своєрідній цілості становлять певний „архітвір”, що є вивершенням не лише творчості авторки, а й, як уже доволі очевидно, всієї нашої літературної класики. Своєю філософсько-поетичною «магією», як і художньою досконалістю, цей *opus magnum* захитує та оскаржує багато чинних уявлень,

зокрема про «незавершеність», слабкість, загалом нездійненість українського літературного модернізму...» [Леся Українка, Т. 1, с. 11].

Актуальність теми дослідження. Драматичні твори Лесі Українки – це одне з найяскравіших явищ української літератури XIX–XX ст. Творчість письменниці неодноразово була об’єктом наукових студій літературознавців та мовознавців (праці В. Агеєвої, С. Богдан, Б. Бунчука, Л. Голомб, Н. Данилюк, М. Драй-Хмари, О. Забужко, М. Зерова, Е. Соловей, Л. Масенко, С. Романова, Ю. Шевельова та багатьох інших). На думку Я. Януш, мова драматичних творів Лесі Українки «відзначається високим інтелектуальним рівнем, багатими й різноманітними лексико-фразеологічними засобами, пластичною образністю й високим ступенем метафоризації, що зближує її з мовою творів Шекспіра» [72, с. 210]. Дослідниця у своїх працях зосереджує увагу на ролі Лесі Українки в «піднесенні інтелектуального рівня української літературної мови, в посиленні її виражальних можливостей» [72, с. 218]. Зокрема, про це свідчить специфіка використання письменницею слів загальнонародної мови, а також і те, що її словотворчість представлена в матеріалах «Словника української мови» в 11-ти томах і для ілюстрацій значень, відтінків значень, сфер вживання багатьох слів, відображення їх стилістичних особливостей, «різних тематичних груп, особливо нейтральної, переважно абстрактної лексики, у межах якої є й авторські новотвори», використано контексти з драматичних творів Лесі Українки [72, с. 218].

Проте лінгвістичні аспекти різнобічного аналізу драматургії письменниці ще потребують ґрунтовного вивчення. Зокрема, до актуальних та мало опрацьованих проблем мовознавчих досліджень творчої спадщини письменниці зараховуємо опис фраземіки її драматичних творів. Леся Українка надзвичайно майстерно використовувала фразеологічні одиниці у своєму мовленні, про що свідчать тексти епістолярної спадщини письменниці, а також у мовленні персонажів своїх творів.

У сучасних мовознавчих студіях, присвячених вивченню системи вживання фразеологічних одиниць у мовнохудожній практиці Лесі Українки,

об'єктом дослідження передусім був епістолярій письменниці (праці С. Богдан, Л. Боть, С. Ганжі, О. Красовської, В. Тихоші).

У цьому аспекті тема кваліфікаційної роботи дає змогу висвітлити не лише специфіку індивідуальної манери мовлення письменниці, а й дослідити джерела походження фразеологізмів у драматичних творах Лесі Українки, визначити структурно-семантичні особливості сталих висловів, їх функційне навантаження. Важливість обраної теми зумовлена ще й пильною увагою до драматичних текстів письменниці у зв'язку з виданням у 2021 році повного академічного зібрання її творів у 14-ти томах, присвяченого 150-річчю з дня народження.

Мета роботи полягає в тому, щоб окреслити аспекти опису фразеологічних одиниць, засвідчених у драматичних творах Лесі Українки, звернувши увагу на джерела походження сталих висловів, їх структурно-семантичні особливості та виконувани функції.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати та узагальнити літературознавчі та мовознавчі праці, присвячені аналізу художньої та мовної специфіки драматичних творів Лесі Українки;
- 2) укласти картотеку фразеологічних одиниць за матеріалами драматичних творів, уміщених у 14-томному виданні творів письменниці;
- 3) описати джерела походження сталих висловів у драмах Лесі Українки;
- 4) встановити специфіку структурно-семантичної будови фразеологічних одиниць у досліджуваних текстах;
- 5) запропонувати опис функційного навантаження фразеологізмів у драмах Лесі Українки.

Об'єктом дослідження послужили образні особливості художнього мовлення у творах Лесі Українки.

Предмет дослідження становлять фразеологічні одиниці, використанні в драматичних творах письменниці.

Джерельною базою фактичного матеріалу послужили драматичні твори Лесі Українки “Блакитна троянда”, “Прощання”, “Бояриня”, “Лісова пісня”, “Кассандра” “Осіння казка”, “Адвокат Мартін”, “У пущі”, “Камінний господар”, “Оргія”, “Одержима”, “Вавілонський полон”, що розміщені у томах 14-ти томного видання творів письменниці (2021 р.).

Методи дослідження. У роботі для аналізу наукових праць, присвячених визначенню основних напрямів мовознавчих та літературознавчих досліджень творчості Лесі Українки; для розгляду питань теоретично-практичного вивчення фраземіки української мови використано *описовий метод* та *метод спостереження*.

Формування бази фактичного матеріалу здійснено за допомогою *прийому суцільної вибірки* фразеологічних одиниць із драматичних творів письменниці.

Для системного опису сталих висловів застосовано *прийоми класифікування* та *систематизування* фактичного матеріалу.

Метод компонентного аналізу частково використано для встановлення семантики фразеологічних одиниць. *Метод контексного аналізу* зреалізовано для встановлення функцій сталих висловів у драмах Лесі Українки.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній систематизовано різнотипні фразеологічні одиниці, засвідчені в драматичних творах Лесі Українки. Встановлено специфіку використання в мові письменниці сталих висловів народнорозмовного та книжного походження; визначено їх структурні особливості та функційне навантаження.

Теоретичне значення виконаної роботи полягає в тому, що її результати доповнюють наявні в сучасному мовознавстві наукові розвідки, присвячені мовотворчості Лесі Українки, розширюють відомості про специфіку використання фразеологічних одиниць не тільки в епістолярії письменниці, але й у її драматичних творах. Здійснені в роботі узагальнення в цілому доповнюють уже наявну в мовознавчих працях інформацію про специфіку індивідуально-авторського стилю Лесі Українки.

Кваліфікаційна робота сприяє поглибленому вивченню зв'язків мови художніх творів зі світоглядом письменника.

Практичне значення проведеного дослідження вбачаємо в можливості застосування результатів роботи для методичних та практичних напрацювань у викладанні курсів української мови (у закладах загальної середньої освіти та у вищій школі), зокрема розділу “Фразеологія”; у підготовці спецкурсів про ідіостилю письменниці.

Фактичний матеріал роботи може бути використаний для укладання словника мови Лесі Українки, зокрема тієї його частини, що розкриває використання фразеологічних одиниць у різножанрових творах письменниці.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів (Розділ 1. *Дослідження творчості Лесі Українки в сучасних мовознавчих і літературознавчих студіях.* Розділ 2. *Фраземіка драматичних творів Лесі Українки.* Розділ 3. *Структурно-семантичні особливості та стилістична роль фразеологічних одиниць у драматичних творах Лесі Українки*), висновків, списку використаної літератури та використаних джерел, анотацій.

РОЗДІЛ 1

ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У СУЧАСНИХ МОВОЗНАВЧИХ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ

1.1. Життєвий і творчий шлях Лесі Українки

Геніальний митець належить не тільки своїй епосі. Яскраві образи, неоднозначні ідеї стають неоціненною спадщиною багатьох поколінь, цілих народів, які кожного разу осмислюють їх по-новому, з точки зору свого часу, відкриваючи новий прихований сенс думок, почуттів, переживань.

До митців, твори яких становлять скарбницю духовної культури, належить і Леся Українка. Творчість письменниці стала однією з вершин художньої свідомості українського народу і водночас неоцінним скарбом світової літератури, адже приховує в собі невичерпні джерела високих людських ідеалів і справедливості.

Постать Лесі Українки закарбована у пам'яті українців як символ незламності духу. Видатна особистість виняткової мужності і принциповості, мистецького обдарування й духовної краси.

Письменниця народилася 25 лютого 1871 року в родині Косачів, Петра Антоновича та Ольги Петрівни. Весела і жвава дівчинка, часто імпровізувала театралізовані вистави з переодяганням і перевтіленням в улюблених героїв.

Олена Пчілка, як мати і як письменниця завжди привертала дитячу увагу до народних звичаїв, прищеплювала любов до трудящого люду.

Здібності Лесі проявлялись з дитячих літ. У п'ять років дівчинка вже вміла читати й писати. Мала хист до музики і співу. В листі до свого дядька Драгоманова писала: «Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що «натура утяла мені кепський жарт».

Швидкому розвитку письменницьких здібностей сприяло літературне оточення Лесі. Життя родичів і знайомих Косачів-Михайла Драгоманова, Івана Франка, Микола Лисенка було тісно пов'язане з українською культурою. Все це допомогло віднайти Лесі власний поетичний шлях. У дев'ять років написала

перший вірш «Надія», а коли поетесі виповнилось тринадцять років, було опубліковано у львівському журналі «Зоря» два вірші – «Конвалія» і «Сафо», під якими вперше з'явилося ім'я – Леся Українка.

З середини 80-х років Леся із братом Михайлом жили у Києві, де увійшли до літературного гуртка, що іменував себе «Плеяда». На одному із засідань «Плеяди» Леся Українка тріумфально прочитала свою нову поему «Давня казка», у якій створила образ народного співця, що покликаний боронити народну справу.

Початок праці письменниці над прозовими творами також пов'язаний з діяльністю «Плеяди».

Та це був час не тільки тріумфальних злетів, а й важкого випробування. Через хворобу Лесі доводилось бути прикованій до ліжка, відмовляти собі у звичайних людських радощах.

Письменниці в той час, щоб хоч трохи припинити розвиток хвороби, необхідно було змінити клімат. Саме тому почалися перші мандри до Чорного моря, що вилилися у ліричний цикл «Подорож до моря».

У червні 1894 року Леся Українка відвідала у Болгарії свого дядька Михайла Драгоманова, який викладав у Софійському університеті. У Болгарії поетеса зустріла видатних культурних діячів, учених. Там працює над циклом політичної лірики «Невольничі пісні», у якому висвітлює нові завдання митця.

Тим часом слава Лесі Українки як видатної поетеси ширилася по всій Україні. У грудні 1897 року в Київському літературно-артистичному товаристві вперше була виголошена доповідь про творчість письменниці. У березні 1898 року у львівському журналі «Літературно-науковий вісник» з'явилася стаття «Леся Українка», присвячена аналізу творчого доробку молодої письменниці. Автором статті був Іван Франко, який дав високу оцінку творчості поетеси, віддаючи найпочесніше місце в тогочасній українській літературі.

У кінці літа 1900 року здоров'я Сергія Костянтиновича Мержинського різко погіршало. У зв'язку з цими подіями Леся їде до Мінська, де перебуває найтяжчі останні дні життя коханого, що відбилися в її творчості. Саме тоді, в

одну із найстрашніших ночей, Леся Українка написала твір про самозреченість і любов – драматичну поему «Одержима».

Так починається ліричний цикл поезій, присвячених Сергію Мержинському. Це глибоко психологічна лірика, яка розкриває драму людського серця, яку красою ліричного переживання можна поставити поруч «Зів'ялого листя» Івана Франка.

Після смерті товариша, письменниця повертається у Київ, а згодом їде на Буковину до Ольги Кобилянської. У Чернівцях у 1902 році виходить третя поетична книжка Лесі Українки — “Відгуки”.

У 1904 році в Києві опубліковано ще одне видання поетичних творів Лесі Українки «На крилах пісень».

1 серпня 1913 року згасла зірка великої поетеси, геніальної дочки українського народу.

Леся Українка увійшла в літературу як талановитий драматург, велика поетеса-лірик, геніальний прозаїк, перекладач, неповторний літературний критик, дбайливий цінитель скарбниці усних народних творів.

1.2. Літературознавчі аспекти дослідження творчості письменниці

Творчість Лесі Українки породила величезну кількість літературно-критичних інтерпретацій. Починаючи від критики за життя письменниці та завершуючи теперішніми виступами, можна виокремити такі теоретичні аспекти літературознавчих досліджень творчості Лесі Українки:

- 1) специфіка мистецтва, проблема творчого методу;
- 2) типологічні питання модернізму та його національний вияв у європейському контексті;
- 3) видо-жанрова специфіка драматургії;
- 4) версифікаційні форми;
- 5) методологія літературознавчого аналізу тощо.

У працях сучасних науковців В. Агеєвої, Н. Балабухи, О. Головій, Т. Гундорової, О. Забужко, Л. Зубік, Н. Колошук, М. Крупки, Т. Проскуріної,

В. Сірук, М. Хмелюк та інших із нових методологічних позицій досліджується проза Лесі Українки. Концептуальним питанням творчого методу, стилю, поетики, естетики письменниці присвячено наукові роботи М. Моклиці, Л. Скупейка. У студіях В. Агеєвої, Т. Гундорової, М. Крупки та інших творчість Лесі Українки розглянуто крізь призму постмодерної теорії тексту, зокрема феміністичного дискурсу. О. Забужко, Я. Поліщук, М. Зубрицька з позицій сучасних підходів до вивчення художньої спадщини письменниці (теорії рецептивної естетики, феноменологічної критики, деконструктивізму) пропонують осягнути її твори як цілісність. Відповідно дослідники розширюють можливості всеохопного бачення літературних явищ у синергетичному контексті, змінюється роль читача, який виступає як співавтор [4, с. 244].

Вивчаючи творчість Лесі Українки як послідовну еволюцію, Б. Якубський поділяє її на два періоди. У першому – мистецький хист письменниці тяжіє до великого епічного жанру (ранні поеми), у другому – до драми (монологи й діалоги), що пізніше реалізувалось у драматичних поемах. Проза, як це доводить дослідник, – це проміжний етап, завдяки якому авторка від лірики перейшла до драматургії, їй у цілому, за винятком повісті “Жаль”, притаманна високопоетичність, що не зраджує «надзвичайно виразної поетичної своєрідності Лесиної творчості» [73, с. 244].

Визначну роль у дослідженні творчості Лесі Українки відіграють наукові розвідки Миколи Жулинського. Поява таких праць припадає на другу половину 1980-х рр.: тоді літературознавець підготував низку статей, що увійшли до книжки «Із забуття – в безсмертя», яка в 1992 р. була відзначена Шевченківською премією. Цілковитим уписується в контекст цього збірника стаття «Драматична доля драматичної поеми», що була післямовою до публікації в часописі «Прапор» «Боярині» Лесі Українки.

Закінчуючи свою статтю про “Боярину”, М. Жулинський пише: “Чи покривила Леся Українка своїм сумлінням, витворюючи історичну основу морально-психологічної драми в “Боярині”? Ні, не покривила, бо історію України поетеса знала і на цій складній історичній ситуації зуміла створити

психологічно переконливу, правдиву драматичну колізію, яка заслуговує на нашу читацьку увагу, на детальніше, всебічне вивчення і на сценічне втілення» [37, с. 527].

Таким настроєм просякнута й наступна стаття М. Жулинського “З поля честі не відступила. Леся Українка як уособлення національного обов’язку” (1996 р.), у якій автор зазначає, що «поетеса не сміє тікати з поля честі – з важкого ристалища боротьби за Україну, бо так велить їй національний обов’язок, бо до цього забов’язує владарка її душі й почувань – Муза [37].

1.3. З історії інтерпретації драм Лесі Українки

За словами Ю. Шевельова, до характерних ознак драматургії Лесі Українки належить інтелектуалізм, «насиченість слова думкою» [71].

«Кожна її драма, – писав у рік смерті письменниці Андрій Нікомовський, – се зовсім не так звана “драма життя”, яка підказує письменникові й ті чи інші висновки, а якраз навпаки: в душі письменниці виникає, живе й розвивається певна проблема, яка-небудь з одвічних проблем, що тривожать душу людини, і письменниця шукає певної схеми, в якій та проблема викристалізовується [6].

Драматичні сюжети письменниці з античних часів, середньовіччя, доби Французької революції тощо є актуальними і для доби, в яку жила Леся Українка, і для нашого часу.

У 1990-х роках з’явилося багато літературознавчих праць, що по-новому пояснюють художню спадщину письменниці.

У монографії «Міфологічний горизонт українського модернізму» (Івано-Франківськ, 1998 р.) Ярослав Поліщук дав нове прочитання драм «Кассандра» і «Камінний господар».

Дослідження В. Агеєвої «Поетеса зламу століть: творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації» (Київ, 1999) [2] ґрунтується на феміністичній концепції літературознавчого аналізу. Ця праця містить глибші, порівняно з попередніми, інтерпретації образів і деяких сюжетів. До загальних її здобутків варто віднести повноцінне введення творчості письменниці в контекст

європейської культури кінця XIX – початку XX ст., порівняльний аналіз мотивів, образів та ідей творів Лесі Українки з художньою проблематикою Ібсена, Бернсона, Гауптмана, філософськими ідеями Ніцше, фемінізмом Жорж Санд тощо.

Спадщина Лесі Українки цікавить В. Агеєву передусім у контексті процесів модернізації української літератури на рубежі XIX – XX ст., відповідності ідейно-стильових шукань письменниці новим літературним напрямом тогочасної європейської культури. Виходячи з не раз наголошеної в книжці тези про визначальну роль гендерних аспектів культури у формуванні модернізму, літературознавиця ставить у центр дослідження феміністичну проблематику творчості Лесі Українки [2, с. 14].

Драми Лесі Українки створюють хронологічно послідовну художню модель різних етапів національного поневолення. «Кассандра» показує початковий етап втрати національної незалежності внаслідок невдачі у боротьбі з ворогом. У «Боярині» проаналізовано наступний після програшу етап закріпачення народу, яке зумовлює перехід його елітної частини на службу до завойовника. У драмі «Йоганна, жінка Хусова» продовжується тема формування колаборантів на загарбаній землі. В «Оргії» письменниця аналізує колоніальне суспільство пізнішої епохи, коли розкладові процеси мовної і культурної імперської експансії вже значно поширюються і заторкують основи національного буття залежного народу.

Темі поневолення народу письменниця присвячує і такі твори, як «В дому роботи, в країні неволі», «На руїнах», «Вавілонський полон», деякі сюжетні лінії «Руфіна і Прісцилли».

На високий інтелектуальний рівень, відповідний чільній ролі Лесі Українки в історичному розвитку української культури кінця XIX – початку XX ст., піднесли новітнє лесезнавство дослідження О. Забужко. У першій статті з цього циклу «Імперія і провінція в історіософських драмах Лесі Українки» [39], у якій феміністичний підхід становить лише один з аспектів інтерпретації, дослідниця дає нове філософське прочитання теми національного поневолення в

драматургії письменниці на матеріалі таких її драм, як «Бояриня», «Оргія», «Йоганна, жінка Хусова», розкриваючи насиченість творів глибинними художніми смислами – відображенням знелюднювального впливу імперії на духовний і культурний стан підкорених народів, процесів маргіналізації та втрати національної свідомості, проєкцією універсальних моделей стосунків імперського центру і провінції на російсько-українське протистояння, співвідношенням античного та юдейсько-християнського первнів культури у творчості Лесі Українки [39, с. 19].

Філософсько-культурологічне осмислення творчого шляху Лесі Українки містить книжка О. Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій». Авторка розглядає життєвий і творчий шлях Лесі Українки в контексті наявної в минулі століття в Україні лицарської культури, органічно пов'язаної із загальноєвропейською. У цьому сенсі Леся Українка, на думку О. Забужко, найбільше з-поміж усіх наших класиків відповідає давній формулі «України, яку ми втратили»: «Україна “шевченківська” – найбільш архетипальна, козацько-християнська, – і “франківська” – інтелігентськи-ідеологічна, “будительська”, – нівроку, “ще не вмерли”, і крізь увесь нерозібраний хаос колоніальних риштовань усе ж таки хоч якось проглядаються, впізнавані. А от Україна шляхетська, “косачівсько-драгоманівська”, початки якої губляться в млі нашого європейського середньовіччя, у ХХ ст. скінчилася, схоже, безповоротно [38].

Згідно з концепцією О. Забужко, лицарське середньовіччя, так само, як античність і раннє християнство, належить до кола постійних культурних зацікавлень письменниці. Проте саме «лицарська тема» виявилася найменш дослідженою в царині лесезнавства, що можна пояснити, на думку дослідниці, й об'єктивними причинами: «скільки-небудь приблизна реставрація її (Лесі Українки) тезаурусу потребує таких громіздких міждисциплінарних зусиль (врешті-решт, вона вільно читала десятьма мовами, з них двома “мертвими”!), які українська наука досі просто ніколи не могла собі дозволити [39 а, с. 20].

Авторка книжки «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» керується історичними, культурологічними й філософськими засадами сучасного прочитання спадщини митця. Творчість Лесі Українки дослідниця аналізує як генетично пов'язану з культурою колишньої козацької шляхти, що була базовою у процесі повернення наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. зрусифікованого у ХVІІІ ст. нобілітату до рідної національності.

Лицарський міф Лесі Українки О. Забужко втілила в інтерпретації таких її драм, як «Адвокат Мартіан», «Йоганна, жінка Хусова», «Камінний Господарь», «Лісова пісня» (докладніше див. [40 а, с. 21]).

Складні стосунки поетки з християнством уперше в українській культурі стали предметом аналізу теолога у книжці «Апокриф», що містить аудіозаписи чотирьох розмов Блаженнішого Святослава Шевчука із Оксаною Забужко [12]. За його словами, Леся Українка в драмах «моделює стосунки між людьми, і це є екзистенційний фундамент для того, щоб можна було говорити про якісь дуже глибокі істини» (подаємо за [40 а, с. 21]). Обговорення відбувається стосовно таких подій, відтворених письменницею, як психологічна мотивація Юдиної зради в драмі «На полі крові», трагічний конфлікт між церквою і родиною у драмах «Адвокат Мартіан», «Руфін і Прісцилла», «Йоганна, жінка Хусова», ідея самопожертви як шлях до безсмертя зображено у «Трьох хвилинах» тощо.

1.4. Мова творів Лесі Українки як об'єкт сучасних лінгвістичних студій

Традиційним об'єктом сучасних мовознавчих студій є творчість визначних постатей в історії національних культур. Однією із таких постатей є Леся Українка, «мовнохудожня практика якої порівняно з творчістю інших майстрів художнього слова» в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. «відіграла виняткову роль в історії розвитку української літературної мови» [74, с. 211]. На думку Я. Януш «мова драматичних творів Лесі Українки – виняткове й оригінальне явище в історії мови української класичної драматургії кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Вона відзначається високим інтелектуальним рівнем, багатими й різноманітними

лексико-фразеологічними засобами, пластичною образністю й високим ступенем метафоризації, що зближує її з мовою творів Шекспіра [74, с. 211].

Важливий внесок Лесі Українки в розвиток української літературної мови Л. Мацько та О. Сидоренко вбачають у тому, що «поетеса творила і вдосконалювала нові художньо-поетичні форми мови, шліфувала їх, поповнюючи народною розмовною та фольклорною лексикою, розширювала семантичні межі контекстних значень слів, удосконалювала стилістику жанрових (і особливо нових) форм, які сама ж вперше і вводила в літературну мову [48, с. 19].

За спостереженнями Н. Мех, Леся Українка у своїх текстах розширила семантичний обсяг таких ключових для української мови слів як *мова, слово, думка, дума, пісня* [50, с. 122–159].

Отож, літературна, публіцистична та епістолярна спадщина Лесі Українки постає об'єктом різнобічних лінгвістичних студій – праці С. Богдан, М. Бойко, І. Гнатюк, Н. Давиденко, Н. Данилюк, І. Дацюк, Є. Ярмоленко, К. Ленець, Л. Масенко, Л. Ткач та багатьох інших [13, 24, 29, 46, 65].

В останнє десятиліття творчість письменниці отримала активне лексикографічне опрацювання. Варто зазначити, що мовна практика письменниці набула лаконічних лексикографічних образів тільки у ХХ столітті. Починаючи з 1961 року, коли вийшов друком словопоказчик драматичних творів Лесі Українки М. Бойко, і майже до сьогоднішніх днів творча спадщина залишалась поза увагою авторської лексикографії. Тому поява у наш час електронних та друківаних лексикографічних проєктів (М. Жарких; Н. Данилюк, Н. Іовхімчук, Н. Дарчук [58] та ін.

Словник Лесі Українки [58], у якому опрацьовані різножанрові тексти письменниці, відображає новітній етап лінгвістичної рецепції творчості Лесі Українки.

Велику цінність для мовознавців має «Словник фразеологічних одиниць епістолярної спадщини Лесі Українки» [22], що його уклав колектив авторів – С. Ганжа, І. Донюш, М. Войтенко. Епістолярна спадщина Лесі Українки є

об'єктом для дослідження не тільки в історико-культурній царині, а й лінгвістичній. Унікальні зразки епістолярію цікаві для дослідників у плані вивчення індивідуальної мовної манери, системи вживання фразеологічних одиниць тощо. У наш час особливості використання сталих висловів у творах Лесі Українки найбільш повно досліджені саме на матеріалі епістолярної спадщини письменниці.

У дисертаційній роботі «Мовні параметри епістолярію Лесі Українки» [41 а] О. Красовська здійснила комплексний аналіз особливостей мовних параметрів лексичного, фразеологічного й синтаксичного рівнів, що представлені в епістолярних текстах Лесі Українки. Зокрема, дослідниця виокремлює субстантивні, вербальні, ад'єктивні та адвербіальні фрази. О. Красовська констатує, що «у листах письменниці представлена значна кількість конотованих лексем та фразем, які різноманітні за граматичним вираженням, структурними моделями та за емоційно-експресивним наповненням. Крилаті вислови, прислів'я та приказки можуть вплинути на адресата засобами мови, увиразнити епістолярну інформацію та передати настрої, емоції та почуття автора листів» [15]. Використання демінутивних лексем, на думку мовознавці, є стилістично зумовленим і допомагає Лесі Українці оцінити дії та вчинки людей найближчого оточення.

У своїх працях С. Ганжа подає ґрунтовний аналіз ад'єктивних фразеологічних одиниць листовної спадщини Лесі Українки. На думку дослідниці, саме «фразеологізми, що співвідносяться з прикметниками, в епістолярних матеріалах функціонують переважно для експресивно-емоційної характеристики осіб» [20].

Фразеологізми як індивідуальну манеру письмової розмови письменниці зі співбесідником у листуваннях Лесі Українки досліджували О. Красовська і Л. Боть. У статті «Семантичні та лексико-граматичні групи фразем епістолярію Лесі Українки» її автори розкривають роль фразеологічних одиниць у текстах різних стилів письменниці, зокрема й епістолярному; описують різні розряди фразеологічних одиниць, розподіляючи їх за семантичними й лексико-

граматичними ознаками, розкривають стилістичну роль фразеологізмів. Зокрема, йдеться про те, що «використовуючи фраземи у своїх листах, письменниця надавала їм більшої експресивності, образності [42]. «Аналіз семантичних та лексико-граматичних груп фразем епістолярію Лесі Українки. – як це показано у статті, – засвідчив глибокі ознаки індивідуально-авторської манери її письма» [42].

Увагу дослідників у мові творів привертає й діалектна фраземіка як стилетворчий і образотворчий елемент тексту. Цьому аспектові присвячено працю З. Мацюк та М. Фенко «Фраземіка в контексті епістолярію Лесі Українки», у якій проаналізовано використання фразеологізмів у листах поетеси, визначено типи трансформації сталих висловів в індивідуальному стилі письменниці. У статті зосереджено увагу на тому, що «фразеологічні одиниці в мовленні Лесі Українки відображають мовну картину світу в національних образах, у яких внутрішня семантика символізується й виражає оцінки почуттів, стану природи, явищ внутрішнього світу, творчої уяви письменниці тощо» [47].

Доповнюють аналіз фразеологічних зворотів в епістолярії письменниці й роботи В. Тихоші. На думку дослідниці, «мова листів Лесі Українки насичена передовсім фразеологізмами, які допомагають влучно й дотепно схарактеризувати те чи інше явище або подію» [64]. Залежно від контексту один і той самий фразеологічний зворот може позначати протилежні риси характеру героя – позитивні чи негативні, виконуючи функцію передачі внутрішніх рис та якостей людини. В. Тихоша вдало зазначає, що у своїх листах до Ольги Кобилянської, до сестри Лілії поетеса часто характеризує своїх друзів, знайомих, використовуючи для цього ідіоми. Крім того, письменниця у письмових бесідах з співрозмовниками часто вдається до самохарактеристики. «Леся Українка самокритична, при цьому часто свої вчинки, думки передає фразеологізмами» [64]. Часто письменниця оцінює себе і своїх близьких з гумором. Фразеологізми, використані при цьому, виконують функцію створення гумору і сатири.

Варто зазначити, що майстерне використання фразеологічних одиниць є притаманною ознакою не тільки епістолярію письменниці, але й драматичних

творів. Драматичний світ вражає багатством і різноманіттям фразеологічних зворотів, які створюють цілісність художніх текстів, надають їм експресивності, виражають почуттєво-емоційну, глибокозмістовну сферу почуттів людини.

Утім, фраземіка драматичних творів Лесі Українки ще мало досліджена. У цьому аспекті привертає увагу праця О. Пілька «Фраземіка драматичної поеми Лесі Українки “На полі крові” [53 а]. Дослідник описує семантичні підгрупи фразеологічних одиниць у межах кожного з граматичних класів, звертає увагу на способи трансформації фразем, на випадки скорочення компонентного складу фразеологізму (так званий еліпсис). З-поміж різновидів структурно-семантичних модифікацій у художньому мовленні Лесі Українки О. Пілько виділяє контамінацію, яка полягає не просто в поєднанні фразеологічних одиниць, а у взаємопроникненні, своєрідному накладанні і злитті різних значень фразеологічних зворотів внаслідок свідомих чи мимовільних зближень, смислової компресії, лаконізації. У фраземіці сучасної української мови й, зокрема, у творах письменниці «особливе місце посідає клас вигуківих фразеологізмів [53 а], які виражають емоції, побажання, ввічливість.

Висновки до розділу 1. Творчість Лесі Українки посідає вагоме місце серед видатних постатей, спадщина яких становить неоціненний скарб художньої літератури як для критиків, так і для сучасних читачів.

Яскрава авторська індивідуальність Лесі Українки особливо виразна в її драматичних творах, які відкрили новий етап у розвитку української літератури.

Твори письменниці, які надзвичайно вражають розмаїтістю, є вершиною поетичного генія. За таку неперевершену творчу діяльність, Лесі Українці присуджено велику кількість нагород та літературних премій.

Дослідженню творчості письменниці присвячено як літературознавчі, так і мовознавчі праці, що мають великий вплив на розвиток лінгвістики та літературознавства.

Мова творів Лесі Українки, особливо драматичних, відзначається високим інтелектуальним рівнем, багатими лексико-фразеологічними ресурсами,

яскравими образами. Загалом для всіх творів письменниці притаманні своєрідна образність, специфіка вживання сталих виразів, зв'язок з фольклорними та християнськими традиціями. Тексти Лесі Українки насичені народною мудрістю, відтворенням власного світосприйняття.

Розділ 2

Фраземіка драматичних творів Лесі Українки

2.1. Поняття фразеологічної одиниці. Типи фразеологічних одиниць

Термін *фразеологія* (від гр. *phrasis* – вираз, спосіб вираження, зворот і *logos* – слово, вчення) у сучасній українській мові вживається принаймні в чотирьох значеннях:

- 1) розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови;
- 2) сукупність фразеологізмів у мові;
- 3) характерні засоби вираження думки, притаманні певній соціальній групі, якомусь авторові, діалекту тощо;
- 4) пишномовний нещирий вислів, позбавлений внутрішнього змісту, або такий, що прикриває брехливі твердження [67, с. 6].

Об'єктом фразеології як мовознавчої дисципліни є сукупність усіх фразеологізмів мови. Фразеологізм (фразеологічна одиниця (ФО), фразеологічний зворот, фразеологічний вислів, стійкий вислів, вираз, ідіома, фразема) відтворюване, цілісне за значенням, стійке за складом і структурою сполучення слів. В інтегрованому змісті фразеологізмів слова-компоненти втрачають буквальну семантику й переключаються на позначення інших культурних кодів – характеризувального, поведінкового, духовного, модального тощо. Наприклад: *гнути гроба* «дуже багато, важко працювати», *ходяча енциклопедія* «людина з різнобічними знаннями». Виникнення й уживання фразеологізму зумовлене лексичною недостатністю, намаганням вербалізувати людські емоції, утілені в когнітивні моделі душевного стану.

Фразеологізми – це специфічні мовні формули, «картини світу» із закодованою інформацією про минуле, про наших предків, про їхній спосіб сприйняття світу і їх оцінку всього сутнього; вони акумулюють культурні потенції народу, тільки йому притаманним способом маніфестують дух і неповторність ментальності нації. ФО увібрали історичні події й соціальне життя, вирізняють найменші порухи нашого серця. Відтворюють інформацію

про неосяжний світ людських почувань, вражають точністю асоціацій між природою, звичністю життєвих фактів і людською поведінкою, нашими емоціями й учинками. ФО – це скарбниця поетичних уявлень народу. Добірна національна фразеологія, зазначав І. Огієнко, – це «душа кожної мови, сильно її красить і збагачує». Усе матеріальне життя, обряди, вірування, повір'я, забобони відклалися в стереотипах поведінки будь-якого народу й вербалізувалися в численних фразеологізмах [67, с. 6].

Залежно від того, яку ознаку покладено в основу класифікації, мовознавці виділяють такі різновиди системи фразеологізмів: семантичну, функціональну, ідеографічну, експресивно-стилістичну, морфологічну, синтаксичну, структурну тощо.

Л. Булаховський за семантичною класифікацією виділяє ідіоматичні словосполучення (ідіоми) і фразеологічні одиниці. Ідіоми – це своєрідні вирази з певних мов, що за своїм ужитком і змістом є цілісними, звичайно не можуть бути точно передані іншими мова й при перекладі вимагають добору відповідника зі схожим стилістичним забарвленням: *летіти сторчголов, з пустого в порожнє*. Фразеологічні одиниці (фразеологізми) – це звичайно словосполучення, розкладні щодо змісту, але усталені в мові як матеріал широковживаної цитації (прислів'я, приказки, вдалі вислови письменників, що стали “крилатими”, тощо): *кому що, а курці просо; Борітеся – поборете!* (Тарас Шевченко) [67]

Одна з найпоширеніших семантичних класифікацій ФО належить В. Виноградову. За способом поєднання частин фразеологізмів учений виділяє три типи фразеологічних одиниць: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення – семантично неподільні фразеологічні одиниці, значення яких не впливає зі значень компонентів: *розбити глек, пекти раків, собаку з'їсти*.

Фразеологічні єдності – це також семантично неподільні звороти, але цілісне значення їх здебільшого вмотивоване значенням компонентів: *не нюхати пороху, прикусити язика*.

Фразеологічні сполучення – семантично подільні звороти, у яких є стрижневе слово. Залежно від зв'язків його з іншими словами змінюється значення фразеологізму: *уболівати душею (серцем)*, *здавати шкоди (образи)* [67].

До класифікації В. Виноградова М. Шанський додає четвертий тип – фразеологічні вирази – стійкі за складом і вживанням фразеологічні одиниці, які повністю складаються зі слів з вільним значенням. Серед них виділяємо вирази комунікативного характеру (*вовків боятися – у ліс не ходити*) й номінативного (*трудові успіхи*) [81, с. 135] такого номера немає в списку.

В українському мовознавстві П. Дудик пропонує виділяти п'ять видів фразеологізмів: фразеологічні єдності, фразеологічні вирази, фразеологічні сполучення, фразеологізовані сполучення, ідіоми.

1. У фразеологічних єдностях значення компонентів дещо ослаблене вільнішою семантичною зв'язаністю структурних одиниць (*намилити шию, пальці знати*) [81, с.135 такого номера немає в списку].

2. Фразеологічні вирази об'єднують прислів'я і приказки (*за моє жито ще мене й бито; що легко нажить – з дому біжить*). Вони повністю складаються зі слів з вільними значеннями, не виступають семантичним еквівалентом окремого слова.

3. Фразеологічні сполучення – часто вживані формули, що приховують у собі метафору, мають досить прозору внутрішню форму (*прибитий горем, голуба кров, Хома невірний*). Сюди належать і фразеологізми-професіоналізми: *вигнати діди* (гончарське) – «нагріти вироби так, щоб вогонь виходив з горна»; *дати дуб* (чинбарське) – «обробити шкіру одубленням» [81, с. 135].

4. Фразеологізовані словополучення об'єднані неметафоричністю, синтаксичною неподільністю компонентів (*шкода й гадки, невелике цабе, ось тобі на*).

5. Ідіоми об'єднуються семантичною неподільністю, синтаксичною нерозкладністю й замкненістю; зміст ідіоми прямо не впливає з лексичного значення її елементів (*бути на короткій нозі*).

Отже, фразеологізми є особливими одиницями, що виражають відтворюваність, цілісність значення, стійкість лексичного складу та граматичну будову. Фразеологічні звороти характеризуються експресивністю, образністю та є репрезентантами культури етносу.

2.2. Фразеологізми як виражально-зображувальні засоби мови

Рівень розвитку та довершеності мови свідчить про багатство виражальних засобів, реалізоване в різноманітних способах вираження індивідуальної манери мови митця. Національна ідіоматична спадщина, фразеологічне надбання мови та нові виражально-зображувальні засоби є джерелами збагачення літературної мови. Утворення ФО здійснюється на основі непрямой (вторинної) номінації або семантичного перетворення конститuentного складу, їх комунікативна значущість полягає в експресивності та яскраво вираженій емоційності. Власне фразеологізми надають мові яскравих рис національного характеру та того неповторного колориту, який різнить мови одну від іншої [67, с. 143].

З погляду лінгвістики, системою мовних зображувально-виражальних засобів є мова художньої літератури. Формування експресивних, емоційних, оцінних конотацій у фразеології значніші, ніж у лексикології, тому фразеологізми є суттєвими компонентами цієї системи. У художніх текстах широко використовують фразеологічні єдності як яскравий та образний засіб увиразнення мовлення, що зумовлено образністю семантичної структури ФО, узагальненістю та переносним характером їх значення, експресивно-стилістичним наповненням. Семантична гнучкість, неконкретизована адресованість, об'єктно-темпоральна змістова відносність фразеологізму роблять його дуже вдячним матеріалом для естетично спрямованої мовотворчості [18, с.36]

З-поміж фразеологічних зворотів можна виділити міжстильові та обмежені вживанням у певному стилі. Міжстильові звороти вживаються у всіх стилях мовлення і є загальноновживаними найменуваннями певних предметів і явищ дійсності. Їм не властиві додаткові відтінки значення, експресивність, емоційність. Переважна більшість фразеологічних зворотів має стилістичні

особливості і є опорою образного, емоційно наснаженого мовлення. Ці усталені звороти тяжіють до певного стилю [67]

За висловлюванням М. Бабкіна, ФО експресивно-емоційно забарвлюють той зміст, носієм якого вони є. Фразеологізми не стільки називають особу, предмет, ознаку чи явище, а скоріше змальовують, тобто дають характеристику та виявляють ставлення мовця до об'єкта мовлення [67]. У більшості ФО конотативний аспект значення домінує над денотативним, тому вони не тільки називають предмет, явище чи дію, але й характеризують і виражають ставлення мовця до них [67]. Аналогічні міркування висловлює М. Шанський, стверджуючи, що єдність у змісті ФО номінативних й емоційно-оцінних елементів дає можливість письменникові використати ФО для передачі як логічного змісту думки, так і уяви про щось, а через останнє – і для вираження емоційного ставлення до предмета думки [67].

Усі виділені номери у списку літератур не стосуються фразеологізмів.

Дослідники фразеології підкреслюють, що естетичний зміст та виняткова смислова вагомість фразеологізму, як правило, узгоджуються з його граматичною відшліфованістю, словесною економністю, синтаксичною симетричністю і характерною ритмомелодійністю, тобто з філігранністю його форми [67]. Правильне вживання у тексті фразеологічної одиниці здатне замінити багатослівні сполучення, образно узагальнити фразу, висловлену мовцем, пожвавити мовлення й надати йому особливої емоційної та експресивної тональності. Внутрішні потенційні виражальні можливості ФО у мовленні можуть ще більше інтенсифікуватися. За В. Чабаненком мовленнєва інтенсифікована виразність забезпечується:

а) мовно-структурними засобами (семантикою, звуковим складом слова, наголосом, інтонацією, афіксом, часткою, порядком слів);

б) різноманітними способами й прийомами стилістичної обробки мовних елементів (розтягуванням звуку, алітерацією, асонансом, розбиттям слова на склади на фонетичному рівні, трансформацією усталеної форми, трансформацією граматичних категорій та ін.);

в) застосуванням синтактико-стилістичних фігур (еліпсиса, повтору, плеоназму, градації, ампліфікації, антитези, оксюморона, каламбуру, акромонограми);

г) використанням тропів (метафори, гіперболи, перифрази та ін.) [67, с. 226].

Отже, фразеологізми в мовленні є одним із невичерпних джерел посилення його експресивності та виконують у текстах художньої літератури естетичну й комунікативну функції. Саме образність, емоційність, експресивність, оцінність дають підстави виокремити ФО як основні засоби художнього зображення, які містять одночасно лінгвістичний та естетичний елементи. Використання фразеологізмів надає повідомленню виразності, робить висловлення емоційним, влучно характеризує героїв художніх творів.

2. 3. Джерела виникнення української фразеології

Розвиток української фразеології здійснювався протягом багатовікового розвитку мовної творчості українського народу, його різнобічних культурних, торговельних зв'язків з іншими народами під впливом інших культур.

Більшість фразеологізмів становлять одиниці, що утворились в результаті образного переосмислення вільних сполучень, внаслідок чого втрачилось первинне лексичне значення відповідних компонентів і відбулося формування фразеологічної семантики.

Такі назви, що пов'язані з найменуваннями суспільних процесів, виробничої діяльності, побуту, родинними відносинами та іншими поняттями соціуму, називають фразеологізмами народно-розмовного походження.

А. Грищенко визначає такі групи основних найменувань:

1) сільськогосподарські та інші трудові процеси: *варити воду* (з когонебудь); *з одного тіста, орати перелогі; прокладати першу борозну; попускати віжки; повертати голоблі;*

2) різні виробництва, ремесла: а) ткацько-прядильне: *розплутувати вузол; де тонко, там і рветься; розмотати клубок;* б) кравецьке: *білими нитками*

шите; на живу нитку; куди голка, туди й нитка; сім раз одміряй, один раз відріж; як з голочки; в) ковальське: брати в лещата; між молотом і ковадлом; міцного гарту; г) гончарське: лудити очі; полуда впала на очі; зняти полуду з очей; д) рибальство і мисливство: закидати вудку, змотувати вудки, клювати на живця; стріляна птиця; ганяти як солоного зайця;

3) театральнo-музична діяльність: *увіходити в роль; помінятись ролями; у своєму репертуарі; коронний номер; попадати в тон; як по нотах;*

4) військова справа: *з відкритим забралом; підносити на щит; схрещувати мечі; нюхати порох; приймати бій; брати рубіж; брати на оззброєння; здавати позиції; залишати поле бою;*

5) картярська гра: *розкривати карти; плутати карти; мішати карти; кинути всі козирі; ставка бита; при пікових інтересах; козирний туз;*

6) народні звичаї та обряди: *давати гарбуза; облизати макогона; як засватаний;*

7) вірування і магічні дії: *пускати ману; замовляти зуби; як рукою зняло; з легкої руки; встати на ліву ногу; виносити з хати сміття;*

8) усталені казкові звороти: *по шучому велінню; за тридев'ять земель; жива вода; тримати за хвіст жар-птицю; скоро казка мовиться;*

9) ознаки і дії, пов'язані зі світом тварин та птахів: *заяча душа; хитрий лис; кований на всі чотири; кіт наплакав; показувати пазурі; птиця високого польоту; розправляти крила; звити гніздо; курям на сміх [67, с. 135].*

Одним із найважливіших джерел фразеології можна вважати античні міфи: *Дамоклів меч; муки Тантала; нитка Аріадни; Сізіфова праця; подвиг Геракла; Авгієві стайні.*

Мовознавці виокремлюють велику групу фразеологічних зворотів біблійного походження, які часто використовують письменники у творах на релігійну тематику: *поставити хрест; манна небесна; хвали Бога; нести свій хрест; блудний син; терновий вінець; всевидяще око* тощо.

Фразеологічні звороти авторського походження (крилаті вислови) становлять окрему групу фразеологізмів, які ще називають образними виразами

з літературних джерел, влучними висловами видатних постатей, вживаних у мовленнєвій практиці. Українська фразеологія надзвичайно багата крилатими висловами власне українського походження, авторами яких є відомі письменники:

Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає! (Леся Українка);

Світ ловив мене, але не спіймав! (Г. Сковорода);

Працювать, працювать, працювать! В праці сконать! Коротко, сильно, страшно (Іван Франко).

Процес творення фразеологізмів, як і загалом розвиток української мови, є постійним і природним. Влучні лаконічні вислови за короткий час стають популярними, а надалі й загальноновживаними, і, зрештою, поповнюють скарбницю української фразеології.

2.4. Народнорозмовна та авторська фразеологія у драмах Лесі Українки

Уся творчість Лесі Українки пронизана високим стилем, народною мудрістю, фразеологізмами, образністю. Письменниця уважно підходить до мови як способу відтворення життя народу. Вона глибоко проникає у специфіку територіальних діалектів, спільних у своїй основі для всієї української території, розмаїтих щодо лексичного складу й граматично-словотвірних особливостей [30, с. 55].

З-поміж засобів створення яскравих, народних реалістичних образів у творах Лесі Українки важливе місце посідають такі специфічні мовні одиниці, як фразеологізми.

У драматичних творах письменниця найчастіше вживає фразеологізми народнорозмовного походження, проте є фразеологізми книжного походження, взяті з античних та біблійних текстів. Також трапляються латинські фразеологізми, записані латиницею ...*lapsus linguae* – обмовка (лат.).

Серед фразеологізмів можна виділити такі типи: традиційні, розмовні; розмовні фразеологічні одиниці зі значенням перебільшення предметності, якості, ознаки, зусиль дії, процесу тощо; фольклорні фразеологічні одиниці, взяті з народних пісень, з повір'їв, переказів, з примовок (*не тута споминаючи, нігде діти*), з вітань; тавтологізми; порівняння; фразеологічні одиниці, побудовані за принципом антитези; евфемізми; персоніфіковані образи; синонімічні фразеологічні одиниці; лексичні варіанти фразеологічних одиниць; фонетичні варіанти фразеологічних одиниць; емоційно забарвлені фразеологічні одиниці; архаїзми; оригінальні висловлювання Лесі Українки, що стали крилатими висловами, афоризмами.

Фразеологізми, вжиті Лесею Українкою, мають зображувально-виражальний вплив на читача, наділені особливою естетичною красою завдяки тому, що вони взяті з народної скарбниці. Невід'ємним складником мови аналізованих творів Лесі Українки є народна фразеологія в її найширшому розумінні, яка визначає народнорозмовну основу мови творів письменниці, надає «їй своєрідного національного колориту і специфіки» [31, с. 180]. На думку Г. Їжакевич, «фразеологічні засоби мови є квінтесенцією її національного обличчя. Вони містять у собі велику силу експресії та емоційної наснаги» [26, с. 15].

Використання фразеологізмів у мові української драматургії кінця XIX – початку XX ст. визначається яскраво вираженою поліфункціональністю, тобто один і той зворот може виконувати одночасно різні функції (з яких одна основна, а інші – додаткові), наприклад, бути засобом індивідуалізації мови персонажа, створення гумористичного ефекту, розкриття соціальної приналежності та моралі тощо.

2.4.1. Авторські крилаті вислови

Авторські вислови українських драматургів, які з часом стали крилатими, суттєво збагатили й доповнили скарбницю народної фразеології.

«Однією з граней словесно-художньої творчості великого письменника, поета, майстра слова, – зазначає І. Білодід, – є крилаті вислови, які переходять в усно-розмовну мову народу спочатку як цитати, а потім і як безіменні вислови народної мудрості, що їх уже не можна відрізнити від зразків багатовікової творчості народу, від афористичного виразу його думки» [67, с. 113].

Використовуючи образно-експресивні засоби народної мови, кожний талановитий письменник створює власні фразеологічні звороти, які часто тісно переплітаються з народними.

Для створення власних фразеологізмів Леся Українка використовує наявні мовні засоби. Її майстерність виявляється у вмінні відшукати такий мовний контекст, у якому часто вживаний вислів звучав би по-новому або ж передавав думку лаконічно й влучно. За формою й узагальненим змістом такі сталі вислови нагадують стійкі народні звороти.

Багатою скарбницею фразеологізмів афористичного зразка, у яких яскраво виражена творча манера письменниці, які найтонше передають творчий спосіб її мислення, є драматичні твори.

На схильність поетеси до створення афористичних висловів вказував І. Білодід: «Афористичність мови Лесі Українки – яскраве явище в історії української літературної мови, афористичність надавала мові творів письменниці характеру політично-філософської спрямованості, інтелектуальної і емоційної глибини, краси і гнучкості, звучності і правдивої вишуканості» [67 с. 9].

Серед афоризмів Лесі Українки виділяємо вислови, що містять відвертий заклик до миру, мирної праці (*розкуй меч на рало*), тяга людини до діяльності (*чий хліб і праця, того й земля; я ще живий, ще рано спочивати*), в яких акцентується увага на вагомості слова (*крилате слово – от моя стріла*), на кращих рисах людини, її поведінці тощо (*герой користі не шукає зроду; хто має силу з примусом боротись, той робить завжди тільки по охоті; той не покинутий, хто сам не кинув*); в яких засуджуються людські вади (*лежачим краю рідного немає*).

Стали крилатими й такі назви її талановитих творів, як “Лісова пісня”, “Камінний господар”, “Осіння казка” та вислови Лукаша і Долі, засновані на грі слів (Лукаш. *Ой скажи, дай пораду, як прожити без долі!*). Доля (показує на землю в нього під ногами). *Як одрізана гілка, що валяється долі!* [33, с. 160].

Слова Мавки у драмі-феєрії “Лісова пісня” : – *Ні, я жива, я буду вічно жити, Я в серці маю те, що не вмірає!* (Леся Українка, Т. 3, с. 307), устами якої промовляє до нас сама Леся Українка, стали пророчими для поетеси, яка у своєму серці несла вогонь поезії й любові, а в українській літературі цей вислів став крилатим.

У драматичній поемі «Бояриня» Леся Українка вводить у мову героїв елементи народного мовлення – словосполучення, фразеологізми, прислів'я, приповідки, афоризми:

Що сторона, то й звичай, а що за город, то й норів: Так скрізь воно по світі: що сторона – то звичай, а що город – то й норів, кажуть люди. Дивно їм на наше вбрання (Леся Українка, Т. 3, с. 200).

Москва сльозам не вірить: Є прислів'я, брате: «Москва сльозам не вірить» (Леся Українка, Т. 3, с. 215).

Щоб муха не підточила носа: Тепер, Оксано, нам треба стерегтися так, «щоб муха не підточила носа», як то кажуть (Леся Українка, Т. 3, с. 215).

Увівши новий фразеологізм *щоб муха не підточила носа*, Леся Українка використовувала основу фразеологічного звороту з народного мовлення *комар носа не підточить*. Можна спостерігати, що письменниця як джерело творення нових фразеологізмів використовувала багатство фольклору зі скарбниці народної мови.

Бодай мені такий вік довгий, як у мене чоловік добрий: Оксана плече по долоні й приспівує «Бодай мені такий вік довгий, як у мене чоловік добрий!...» (Леся Українка, Т. 3, с. 228).

Пороги оббивати: довге, безперервне ходіння куди-небудь у якійсь справі; набридання кому-небудь проханнями (СУМ, V, с. 425): *Зміняємо чужину на*

чужину... Приблудами чужі **пороги будем там оббивати**... все одно, що й тут (Леся Українка, Т. 3, с. 226).

У драмі “Кассандра” устами Деїфоба Леся Українка промовляє слова, що стали крилатим висловом і є актуальними й сьогодні: **“Або царювати, або згинути”**: *Се рабська мова! Царівна так би не сказала зроду! А що ж казати? Або царювати, або загинути!*

У діалозі з Кассандрою Ономай промовляє слова “хвала і дяка”: *Я бачу, ти, царівно, мудра “хвала і дяка” — от і вся заплата. Та се я дам якому злидареву від свого столу м’яса, то й почую хвали і дяки досить.*

Крім того, Леся Українка використовує і влучні вислови Тараса Шевченка, які стали крилатими. Наприклад устами Любові до Ореста Леся Українка промовляє відомий вислів Тараса Шевченка із поеми “Сон” (“У всякого своя доля і свій шлях широкий...”) — *Ба, у всякого свій шлях!* (Леся Українка, Т.1, с.29)

2.4.2. Фразеологізми з народної мови у драмах Лесі Українки

Леся Українка використовувала різноманітні джерела походження фразеологізмів при написанні драматичних творів. Проаналізувавши драми письменниці, можна спостерігати, що більшість фразеологізмів використано власне українських, які виникли внаслідок спостережень людини за довкіллям, дотриманням народних традицій.

Леся Українка з великою пошаною ставилась до скарбниці духовної культури українського народу, автентичний український фольклор переосмислювала із раннього дитинства. Важливими для неї чинниками в засвоєнні народної творчості були можливість близького спілкування з селянами, спостерігання за живими народними діями. Саме тому основним джерелом походження фразеологічних зворотів у драмах Лесі Українки можна вважати народну мову. Наприклад:

Опустити руки – втратити інтерес до чого-небудь, віру в щось, засмутитися, зневіритися (СУМ, V, с. 734): *...то у мене й руки опустяться* (Леся Українка, Т. 1, с. 41).

Ходити у ярмі – тяжко працювати, зазнаючи утисків, гноблення від когось-небудь (СУМ, XI, с.105): *Ні, знаєте, я ні в які сталі умови не думаю вступати, не вмію ходити у ярмі* (Леся Українка, Т. 1, с. 47).

Нахмурити брови – виражаючи незадоволення, задумливість, гнів і т. ін., морщити лоба, сувати брови або змінювати вираз обличчя (СУМ, V, с. 229): *Та коли ж як нахмурить брови, нестотно, як покійна мати її, та скаже: «Не мучте ви мене!» –то у мене й руки опустяться; ну, що їй скажеш?* (Леся Українка, Т. 1, с. 41).

Свінути (свіркнути) очима – раптово глянути на когось-небудь, виявляючи поглядом радість, гнів (СУМ, IX, с. 84): *А я прийшов з повагою жерця, в віщунській діадемі, патерицю посріблену здійняв високо вгору, мов блискавка, вона свінула в вічі усім чужинцям* (Леся Українка, Т. 2, с. 62).

Зводити з розуму – негативно впливаючи на психіку, викликати почуття роздратування, гніву і т. ін.; робити когось-небудь божевільним; захоплювати, полонити когось-небудь; викликати почуття великого кохання; бути причиною невважених, нерозумних вчинків; спокушати; викликати почуття захопленості, схвильованості, неспокою і т. ін. (СУМ, III, с. 492): *Права? А яке ви мали право зводити з ума мого сина, одібрати у мене мою дитину? Любов: «Я нікого не зводила з ума, сама тільки сходила»* (Леся Українка, Т. 1, с. 102).

Крізь землю провалитись – дуже неприємно, незручно, соромно і т. ін. комусь (СУМ, III, с. 557): *Коли б ви знали, як мені часом буває сором при сих спогадах, просто хоч крізь землю провалитись!* (Леся Українка, Т. 1, с. 95).

Як рукою зняло – дуже швидко, раптово минуло, зникло щось (СУМ, III, с. 666): *Так, з місяць і минуло одразу, як рукою зняло* (Леся Українка, Т. 1, с. 91).

Влучити в саме серце – говорити, висловлювати те, що потрібне, доречне, своєчасне, відповідає конкретній ситуації (СУМ, IX, с. 141): *От думав уллучити в саме серце!* (Леся Українка, Т. 1, с. 60).

Пропаще діло – що-небудь безнадійне, приречене на невдачу, даремна річ (ФСУМ, с. 205): *Се пропаще діло! Вже скільки разів так було, що ми самі свої білети купували!* (Леся Українка, Т. 1, с. 49).

Складати до ніг – виявляти покору, залежність (СУМ, IX, с. 273): *Коли я буду щасливим, я знов оживу душею, я знаю, я чую, що мій вогонь прокинеться знову, і ти побачиш, які лаври я складу тобі до ніг* (Леся Українка, Т. 1, с. 112).

Ласий шматок – комфортне, забезпечене життя, що-небудь найкраще, принаadne, спокусливе, вигідне (СУМ, IV, с. 113): *Чи один же цілий вік клацає зубами даремне, а ви одразу такий шматок урвали* (Леся Українка, Т. 1, с. 107).

Клацати зубами – дуже мерзнути; прагнути домогтися, досягти чого-небудь; вороже, недобррозичливо ставитися до кого-небудь (СУМ, IV, с. 177): *Чи один же цілий вік клацає зубами даремне, а ви одразу такий шматок урвали* (Леся Українка, Т. 1, с. 107).

Вогнем горіти – мати високу температуру тіла, відчувати жар; дуже червоніти (СУМ, II, с. 130): *Моя дитина гине, горить на вогні, я бачу, як він тане день за днем!* (Леся Українка, Т. 1, с. 103).

Увірвати нитку – припинити що-небудь (про взаємини, дружбу і т. ін.) (СУМ, X, с. 475): *Мені здається, ви занадто раптово увірвали нитку* (Леся Українка, Т. 1, с. 98).

З неба впасти – не усвідомлювати того, що зрозуміло для всіх; несподівано, зненацька з'явитися; дістатися кому-небудь легко, без особливих зусиль (СУМ, V, с. 249): *Звідки се ви, Сергій Петрович, наче з неба впали* (Леся Українка, Т. 1, с. 96).

Встати на ліву ногу – бути роздратованим, у поганому настрої (СУМ, V, с. 437): *Ви сьогодні на ліву ногу встали, Любов Олександровна* (Леся Українка, Т. 1, с. 93).

Торішній сніг – що-небудь зовсім непотрібне (у якому немає потреби, необхідності) (СУМ, IX, с. 423): *Тьотя Ліна згадала торішній сніг* (Леся Українка, Т. 1, с. 93).

Зав'язати світ – зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості і т. ін.; видати заміж, одружити кого-небудь (СУМ, IX, с. 84): *Добра мораль, зав'язати світ людині* (Леся Українка, Т. 1, с. 83).

Не в тім'я битий – розумний, тямущий, кмітливий і т. ін. (СУМ, X, с. 142): *Правда, до нашої панночки не легко приступитись, та я теж не в тім'я битий* (Леся Українка, Т. 1, с. 69).

Втратити розум – переставати нормально мислити, поводитися, ставати божевільним; бути неспроможним обдуманно діяти у складній ситуації; губитися (СУМ, VIII, с. 838): *Але коли мене захопить яка стороння стихійна сила, тоді я трачу розум!* (Леся Українка, Т. 1, с. 58).

Набити оскому – пересичуватися чим-небудь; втрачати інтерес до чогось; досягати дуже незначних результатів у здійсненні чогось; вимушено задовольнятися малим, незначним; ставати буденним, нецікавим; приїдатися, набридати, викликати роздратування (СУМ, V, с.768]: *Зате, правда, набила оскому навіки* (Леся Українка, Т.1, с. 53).

Сидіти, склавши руки – нічого не робити; ні на що не реагувати (СУМ, VIII, с. 899): *Все це робиться, аби тільки не сидіти, склавши руки* (Леся Українка, Т.1, с. 50).

Пальцем в небо – сказати чи зробити що-небудь не до речі, невдало (СУМ, V, с. 249): *От уже попали, вибачайте, пальцем в небо!* (Леся Українка, Т. 1, с. 49).

Ходити у ярмі – тяжко працювати, зазнаючи утисків, гноблення від кого-небудь (СУМ, XI, с. 65): *Ні, знаєте, я ні в які сталі умови не думаю вступати, не вмю ходити у ярмі* (Леся Українка, Т.1, с.47).

Ставити ребром – заявляти про щось відверто, прямо, принципово, категорично, з усією рішучістю (СУМ, VIII, с.468): *... поставило ребром питання про спадок* (Леся Українка, Т.1, с.46).

Сісти на мілизну – в скрутне, безвихідне або незручне становище (СУМ, IV, с.736): *Се так якось вийшло, ми сіли на мілизну* (Леся Українка, Т.1, с.42).

В'їдатися в печінки – дуже набриднути, надокучити, допекти кому-небудь (СУМ, VI, с.348): *Дарма! Вже те її пророкування в'їлось нам в печінки. Не доки аж терпіти се* (Леся Українка, Т.2, с. 67).

Стояти більмом – заважати, дратувати (СУМ, I, с.186): *Єдине око –й те більмом зайшло!* (Леся Українка, Т. 2, с. 34).

Ні цяточки – зовсім, ніскільки (СУМ, XI, с. 256): *...на морі ані човна, ні цяточки немає* (Леся Українка, Т. 2, с. 36).

Як палець – сам, наодинці, самотою; без нікого (СУМ, VI, с. 25): *Прокинувсь – аж серед поля я, один як палець* (Леся Українка, Т. 2, с.78).

Покласти край – припиняти що-небудь (СУМ, IV, с. 321): *Люди не стіхії, і лиху, й гніву людському є край* (Леся Українка, Т.2, с. 42).

До краю – остаточно (СУМ, IV, с. 321): *Договорились ми до краю* (Леся Українка, Т. 2, с. 45).

Точити кров з серця – завдавати комусь душевного болю, страждань (СУМ, IX, с. 141): *Оті твої троянди мені вп'ялися в серце колючками і точать з нього кров* (Леся Українка, Т.2, с. 81).

Обливатися кров'ю – бути місцем кривавих сутичок, жорстоких боїв (СУМ, IV, с.358): *Сліпий наосліп лити кров не хоче. Нехай твоє видюще око править рукою певною. Єдине серце нехай наказує руці й очам* (Леся Українка, Т.2, с. 49).

Не в лад – погано, невдало, невправно (СУМ, IV, с.432): *Бо немає салам'яса, ані ситого стегенця, тільки дим та кров. Щось не під лад* (Леся Українка, Т.2, с.31).

Увінчувати (увінчати лаврами) – прославляти кого-небудь; визнавати чийсь успіхи (СУМ, X, с.367): *Понад Стіксом каламутним, понад Летою важкою ходять лаврами вінчані тіні наших незабутніх та чого ж вони сумні?* (Леся Українка, Т.2, с.65).

Падати ниць – принижуючись, просити про щось у кого-небудь (СУМ, V, с.416]) *...инших виводять за Скайську браму, инших примушують сідати долі на майдані, тоді тії падають на землю і голосять* (Леся Українка, Т.2, с. 56).

Розділяти ложе – бути з ким-небудь в інтимних стосунках (СУМ, IV, с.540): *Троянки у неволі і – живі! Обходять кросна, розділяють ложе* (Леся Українка, Т.2, с. 90).

Піти у світ – дуже далеко (СУМ, VI, с.546) *Мій розум зламаний, твій піде в світ, ти ним і переможців переможеши* (Леся Українка, Т.2, с. 74). *Стій! Невже пора ступати нам на шлях кривавий* (Леся Українка, Т.2, с.97).

Серце розривається – хто-небудь дуже переживає, страждає, сумує (СУМ, IX, с.141): *Долон не винен. Винні сії очі, не вмів їх погляд мовити: «кохаю», хоч від кохання серце розривалось* (Леся Українка, Т.2, с.19).

Затуманив думку – вводити в оману, дурити кого-небудь (СУМ, II, с.435): *Не винна ж ти, що хвора, що бог тобі так затуманив думку, що скрізь лихе ввижається тобі там, де його і признаку немає, що ти собі та й людям труїш радість* (Леся Українка, Т.2, с. 20).

Відбирати мову – хто-небудь втрачає здатність говорити від несподіванки, здивування, хвилювання, переляку, гніву (СУМ, IV, с.768): *Я чую крик...ридає, плаче, скиглить, виє, виє... То наша мати!.. Я пізнала голос! Боги всесильні, одберіть їй мову!* (Леся Українка, Т.2, с.24).

Не випускати з рук – весь час, постійно займатися якоюсь справою (СУМ, I, с.465): *І що ти справді вигадала, сестро? Рабинь всіх розпустила, а сама кужільки з рук не випускає* (Леся Українка, Т.2, с. 41).

До лиця – личить, пасує що-небудь; гарно у чомусь, з чимсь (СУМ, IV, с.499): *Тільки чом себе ти не зовец сестрою смерти, було б тоді се більше до лиця. Вже так, що до лиця!* (Леся Українка, Т.2, с. 11).

Ранити душу – завдавати кому-небудь душевного болю, страждань (СУМ, II, с.445): *Ранила ти землю. Ти крикнула до мене: «Кров і смерть!» Того тобі довіку не забуду* (Леся Українка, Т.2, с.15).

Зробити честь – виявляти повагу, пошану до кого-, чого-небудь (СУМ, XI, с.316): *Царівно, правду мовити, я честь хотів тобі, питаючи, зробити, як жриці божій і царівні Трої, а в нас у Лідії нема звичаю дівчат питати, коли батько згоден* (Леся Українка, Т. 2, с.49).

Давати слово – обіцяти що-небудь комусь (СУМ, IX, с.367): *Я мусила, сестрице, дати слово* (Леся Українка, Т.2, с.51).

Вволити волю – виконувати чиясь бажання, слухати когось (СУМ, I, с.735): *Хвалю за те, що ти вволила волю і батька, й брата, і всієї родини* (Леся Українка, Т.2, с. 52).

Іти на пропаще – діяти відчайдушно, не задумуючись про наслідки (СУМ, IV, с.53): *А правда від того стає страшніша, і люде тратять решту сили й глузду або ідуть з одчаю на пропаще, а ти тоді говориш: «Я ж казала!»* (Леся Українка, Т.2, с. 67).

З доброї (по добрій) волі — без примусу, добровільно (СУМ, XI, с.735): *Зевс елінам поклав у серце звагу по добрій волі залишити Трою* (Леся Українка, Т.2, с. 65).

Нечистий дар — зв'язаний зі злим духом (СУМ, V, с.404): *Нечистий дар! Проклятий дар!* (Леся Українка, Т.2, с. 66).

2.4.3. Фраземи біблійного та античного походження у драматичних творах письменниці

Біблійні мотиви є провідними у творчості Лесі Українки. Художні образи у творах письменниці часто пов'язані з біблійною тематикою. У драматичних творах фразеологізми біблійного походження посідають вагоме місце. Наприклад:

Гнівити Бога – уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь (СУМ, II, с.94): *Схаменись, нещасна! В таку хвилину ти гнівиш богів? Чи мало ще вони тебе карали за се твоє зухвальство? Хочеш кари ще більшої?* (Леся Українка, Т.2, с.37).

У діалогічному мовленні з Кассандрою Поліксена використовує фразеологізм біблійного походження “гнівити бога”.

Поставити хрест – переставати покладати надії на когось, щось; зневіритися у когось, чомусь (СУМ, VII, с.363): *Я ж йому писала: поставте наді мною хрест* (Леся Українка, Т.1, с.100).

Хвала богам – уживається для вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь (СУМ, XI, с.32): *Хвала богам, ще ж ми на сьому світі, ще є вина, пісень, квіток доволі* (Леся Українка, Т. 2, с. 54).

Дух погас, погаснути духом – зневірятися у чомусь, втратити надію (СУМ, II, с. 442): *Зрікаюсь, Андромахо, я зрікаюсь тих слів зловістних. Андромахо: Пізно вже, Кассандро, вже дух погас* (Леся Українка, Т.2, с.27).

Не до Петра, а до Різдва – хто-небудь немолодий, похилого віку (СУМ, IV, с.789): *Вже й нам, як то кажуть, не до Петра, а до Різдва!* (Леся Українка, Т.1, с. 65).

Кара Божя – уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь або здивування (СУМ, IV, с.99): *Я хочу його спитати. Я собі не вірю. Вже, бачиш, довершилась божья кара: не тільки інші, а й сама Кассандра зневірилась в Кассандрі. Я не знаю, чи все те правда, що тепер я бачу* (Леся Українка, Т.2, с. 56)

Крий Боже – вираження небажаності, заперечення чого-небудь (СУМ, I, с. 207): *Там такі нападні, що крий Боже* (Леся Українка, Т.3, с. 213).

Май надію в Бозі – сподівання на зміни (СУМ, V, с.70): *Май надію в Бозі. Ще якось, може, зміняться часи* (Леся Українка, Т.3, с. 219).

Зректися раю – покинути свою віру, перейти в іншу віру (СУМ, VIII, с.441): *Ви їх зректись не можете, я знаю. А як вони здобуті – все одно. Не перший раз за вас загине жінка, якби ж то хоч остатній!* (Леся Українка, Т.4, с.75).

З миром – зі сл. іди (ідіть), зоставайся (зоставайтесь) і т.ін. Уживається для вираження доброго побажання при прощанні, розставанні; щасливо (СУМ, IV, с.712): Ізоген (устає). *То я не буду відбирати часу. Зостанься з миром, брате* (Леся Українка, Т.4, с.40);

Закопати талант – занедбувати, не розвивати, не застосовувати свої здібності (СУМ, III, с.159): *не даймо ж, браття, ані змарнувати, ні в землю закопати ті таланти, що доручив Найвищий нашим дітям* (Леся Українка, Т.3, с.37);

Хліб насущний – засоби, необхідні для прожитку, для існування (СУМ, V, с.210): *Мій гіркий зарібок сей раз нехай не йде на хліб насущний* (Леся Українка, Т. 3, с.).

Судний день — за релігійними уявленнями — день (година) страшного суду; справедлива відплата, кара (СУМ, IX, с. 826): *Чому ти їм не кинув просто в вічі, що і на їх ще прийде судний день?* (Леся Українка, Т.1, с. 158)

Варто зазначити, що Лесею Українку приваблювали античні та міфологічні образи. Тому творчості письменниці притаманні античні мотиви, що яскраво виражено у драматичній поемі “Кассандра”. Так, Леся Українка використала фразеологізм античного походження “троянський кінь”, щоб підкреслити хитрість і підступність троянців, негативні характеристики їх персонажів.

Троянський кінь — про хитрі, підступні засоби боротьби тощо (СУМ, X, с.288): *Сінон відходить і, замішавшись у юрбу троянців, іде до царського двору. Тим часом у Скайську браму ввозять великого дерев'яного коня і з радісним гуканням тягнуть його глибиною сцени теж до царського двору* (Леся Українка, Т.2, с. 76).

Здобути лаври – досягати успіхів, слави, визнання: (СУМ, IV, с.430): *Якби ти в Рим дістався з Меценатом і там здобув заслужений тріумф, — бо Рим же вміє талани вінчати! — а потім повернувся до Корінта, то рідні лаври, наче ряст весною, прослалися б тобі попід ногами* (Леся Українка, Т.4, с. 192).

Царство тіней – потойбічний світ або пекло довго (СУМ, X, с.143): *Ся ортія моя, признатись мушу, нагадує щось трошки царство тінів перед Плутоновим тріумвіратом.* (Леся Українка, Т.4, с. 198).

Запаливсь мов Ціцерон – виконується, здійснюється і т.ін. швидко й успішно: *Друже, ти справді запаливсь, мов Ціцерон. Я хочу пал твої трохи пригасити* (Леся Українка, Т.2, с.123).

Служити мамоні – у сучасній мові «мамона» – синонім багатства, «служити мамоні» – дбати лише про збагачення: *не можна одночасно служити Богові і мамоні* (Леся Українка, Т.2, с.136).

Отже, у драматичних творах Лесі Українки переважають власне українські фразеологізми, використані з народної мови. Також можна простежити вживання фразеологічних одиниць біблійного й античного походження. Особливо часто вжито фраземи із компонентом *Бог*, що дало можливість з упевненістю сказати, що Леся Українка у своїх творах часто зверталася до християнських теонімів.

Висновки до розділу 2. Творчість Лесі Українки насичена фразеологією, експресивність якої зумовлює своєрідність і неповторність індивідуальної манери мови письменниці.

Мова драматичних творів Лесі Українки вплинула на розвиток і збагачення словникового складу української мови, її фразеологічних засобів, на вдосконалення й формування художньо-зображувальної системи.

Фразеологізми належать до невичерпних джерел посилення експресивності мовлення в художній літературі. Леся Українка проявила виняткову майстерність у застосуванні фразеологічних одиниць з метою індивідуалізації мови персонажів, їх характеристики.

Мова персонажів у драмах Лесі Українки насичена образністю та експресивністю. Письменниця, передаючи розмаїтий та багатогранний внутрішній світ героїв та кожної людини зокрема, звертається до скарбниці української фразеології.

У творах Лесі Українки переважають фразеологічні одиниці власне українського походження. Письменниця по-справжньому передала образність, експресивність народного мовлення саме завдяки народно-розмовній фразеології.

Використання фразеологізмів біблійного походження у драмах Лесі Українки надає творам високої досконалості, сакральності, а реплікам героїв влучності й точності.

Особливістю індивідуального стилю Лесі Українки є використання авторських фразеологічних зворотів, що не тільки передають емоційний стан героя, а й душевний й психологічний настрій письменниці. Влучні вислови, використані у драмах, доповнили репертуар крилатих висловів української мови.

РОЗДІЛ 3

Структурно-семантичні особливості та стилістична роль фразеологічних одиниць у драматичних творах Лесі Українки

3.1. Структурно-семантичні моделі фразеологізмів у творчості Лесі Українки

Фразеологізми, що використовуються у різних стилях, характеризуються образністю та створюють умови для використання їх в експресивній художній мові. Перебуваючи у тісному взаємозв'язку, одиниці мови формують семантику тексту, завдяки чому можна зрозуміти глибину та образність думки мовця. Єдність теми можна досягти за допомогою фонетичних, морфемних, лексичних, синтаксичних засобів. Проте чіткої образності, експресивності сожна досягти внаслідок використання фразеологічних мовних засобів. Однією з найголовніших ознак фразеологічних одиниць є семантична стійкість. Завдяки незвичайному введенню фразеологічних зворотів у певний контекст, ми повному сприймаємо й аналізуємо їх семантику.

У драматичних творах Лесі Українки виявлено різні за структурою фразеологічні звороти, які побудовані за моделлю речень або ж словосполучень.

Фразеологічні звороти, що утворені на базі сполучень слів, можуть включати поєднання:

1) *іменник+прикметник*:

пропаще діло – що-небудь безнадійне, приречене на невдачу, даремна річ (ФСУМ, с. 205): *Се пропаще діло* (Леся Українка, Т. 1, с. 49);

кара Божя – уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь або здивування (СУМ, IV, с. 99: *Я хочу його спитати. Я собі не вірю. Вже, бачиш, довершилась божя кара: не тільки інші, а й сама Кассандра зневірилась* (Леся Українка, Т. 2, с. 56);

торішний сніг – що-небудь зовсім непотрібне (у якому немає потреби, необхідності) (СУМ, IX, с. 423): *Тьотя Ліна згадала торішний сніг* (Леся Українка, Т.1, с. 93);

2) дієслово+іменник:

поставити хрест – переставати покладати надії на когось, щось; зневіритися у комусь, чомусь (СУМ, VII, с. 363): *Я ж йому писала: поставте наді мною хрест* (Леся Українка, Т. 1, с.100);

нахмурити брови – виражаючи незадоволення, задумливість, гнів і т. ін., морщити лоба, сувати брови або змінювати вираз обличчя (СУМ, V, с. 229): *Та коли ж як нахмурить брови, нестотно, як покійна мати її, та скаже: «Не мучте ви мене!» – то у мене й руки опустяться; ну, що їй скажеш?* (Леся Українка, Т. 1, с. 41).

голод їсти – бути голодним (СУМ, III, с. 213): *А що ж ми мали тут – голод їсти?* (Леся Українка, Т. 3, с. 318);

3) дієслово+прислівник:

сидіти, склавши руки – нічого не робити; ні на що не реагувати (СУМ, VIII, с. 899): *Все це робиться, аби тільки не сидіти, склавши руки* (Леся Українка, Т. 1, с. 50);

крізь землю провалитись – дуже неприємно, незручно, соромно і т. ін. комусь (СУМ, III, с. 557): *Коли б ви знали, як мені часом буває сором при сих спогадах, просто хоч крізь землю провалитись!* (Леся Українка, Т. 1, с. 95);

падати ниць – принижуючись, просити про щось у кого-небудь (СУМ, V, с. 416) *...инших виводять за Скайську браму, инших примушують сідати долі на майдані, тоді тії падають на землю і голосять* (Леся Українка, Т. 2, с. 56).

3.2. Морфологічні розряди фразеологізмів у драматургії Лесі Українки

Зв'язок фразеологічної підсистеми української мови з лексичною і граматичною чітко виявляється у співвіднесеності фразеологізмів з різними частинами мови. Відповідно можна виділити лексико-граматичні розряди фразеологізмів. При цьому потрібно брати до уваги низку чинників: граматичні значення службових частин мови у структурі фразеологічних зворотів; синтаксичні властивості фразеологічних одиниць; тип структурно-граматичної

моделі вільного словосполучення-прототипу; характер фразеологічного значення фраземи тощо.

Врахування таких ознак дає змогу виділити основні розряди фразеологічних одиниць у драмах Лесі Українки:

1. Найпоширенішою є група **дієслівних ФО**, які позначають процесуальну ознаку, що стосується діяльності людини чи вияву певного стану:

опустити руки – втратити інтерес до чого-небудь, віру в щось, засмутитися, зневіритися (СУМ, V, с. 734): ... *то у мене й руки опустяться* (Леся Українка, Т.1, с.41);

ходити у ярмі – тяжко працювати, зазнаючи утисків, гноблення від кого-небудь (СУМ, XI, с.105): *Ні, знаєте, я ні в які сталі умови не думаю вступати, не вмію ходити у ярмі* (Леся Українка, Т.1, с.47);

нахмурити брови – виражаючи незадоволення, задумливість, гнів і т. ін., морщити лоба, сувати брови або змінювати вираз обличчя (СУМ, V, с.229): *Та коли ж як нахмурить брови, нестотно, як покійна мати її, та скаже: «Не мучте ви мене!» – то у мене й руки опустяться; ну, що їй скажеш?»*(Леся Українка, Т.1, с.41);

складати до ніг – виявляти покору, залежність (СУМ, IX, с.273): *Коли я буду щасливим, я знов оживу душею, я знаю, я чую, що мій вогонь прокинеться знову, і ти побачиш, які лаври я складу тобі до ніг* (Леся Українка, Т.1, с.112);

свінути (свіркнути) очима – раптово глянути на кого-небудь, виявляючи поглядом радість, гнів (СУМ, IX, с.84): *А я прийшов з повагою жерця, в віщунській діадемі, патерицю посріблену здійняв високо вгору, мов блискавка, вона свінула в вічі усім чужинцям* (Леся Українка, Т.2, с.62);

зводити з розуму – негативно впливаючи на психіку, викликати почуття роздратування, гніву і т. ін.; робити кого-небудь божевільним; захоплювати, полонити кого-небудь; викликати почуття великого кохання; бути причиною невважених, нерозумних вчинків; спокушати; викликати почуття захопленості, схвильованості, неспокою і т. ін. (СУМ, III, с. 492): *Права? А яке ви мали право*

зводити з ума мого сина, одбїрати у мене мою дитину? Любов: «Я нікого не зводила з ума, сама тільки сходила» (Леся Українка, Т.1, с.102);

кляцати зубами – дуже мерзнути; прагнути домогтися, досягти чого-небудь; вороже, недоброзичливо ставитися до кого-небудь (СУМ, IV, с.177): *Чи один же цілий вік кляцає зубами даремне, а ви одразу такий шматок урвали* (Леся Українка, Т.1, с.107);

вогнем горїти – мати високу температуру тіла, відчувати жар; дуже червонїти (СУМ, II, с.130): *Моя дитина гине, горить на вогні, я бачу, як він тане день за днем!* (Леся Українка, Т.1, с.103);

увірвати нитку – припинити що-небудь (про взаємини, дружбу і т. ін.) (СУМ, X, с.475): *Мені здається, ви занадто раптово увірвали нитку* (Леся Українка, Т.1, с.98);

з неба впасти – не усвідомлювати того, що зрозуміло для всіх; несподівано, зненацька з'явитися; дістатися кому-небудь легко, без особливих зусиль (СУМ, V, с.249): *Звідки се ви, Сергій Петрович, наче з неба впали* (Леся Українка, Т.1, с.96);

встати на лїву ногу – бути роздратованим, у поганому настрої (СУМ, V, с.437): *Ви сьогодні на лїву ногу встали, Любов Олександровна* (Леся Українка, Т.1, с.93);

зав'язати світ – зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості і т. ін.; видати заміж, одружити кого-небудь (СУМ, IX, с.84): *Добра мораль, зав'язати світ людині* (Леся Українка, Т.1, с.83);

втратити розум – переставати нормально мислити, поводитися, ставати божевільним; бути неспроможним обдуманно діяти у складній ситуації; губитися (СУМ, VIII, с.838): *Але коли мене захопить яка стороння стихійна сила, тоді я трачу розум!* (Леся Українка, Т.1, с.58);

набити оскому – пересичуватися чим-небудь; втрачати інтерес до чогось; досягати дуже незначних результатів у здійсненні чогось; вимушено задовольнятися малим, незначним; ставати буденним, нецікавим; приїдатися,

набридати, викликати роздратування (СУМ, V, с.768): *Зате, правда, **набила** **оскому** навіки* (Леся Українка, Т.1, с.53);

сидіти, склавши руки – нічого не робити; ні на що не реагувати (СУМ, VIII, с.899): *Все це робиться, аби тільки **не сидіти, склавши руки*** (Леся Українка, Т.1, с.50);

ходити у ярмі – тяжко працювати, зазнаючи утисків, гноблення від когонебудь (СУМ, XI, с.650): *Ні, знаєте, я ні в які сталі умови не думаю вступати, не вмю **ходити у ярмі*** (Леся Українка, Т.1, с.47);

ставити ребром – заявляти про щось відверто, прямо, принципово, категорично, з усією рішучістю (СУМ, VIII, с.468): *... **поставило ребром** питання про спадок* (Леся Українка, Т.1, с.46);

сісти на мілизну – в скрутне, безвихідне або незручне становище (СУМ, IV, с.736): *Се так якось вийшло, **ми сіли на мілизну*** (Леся Українка, Т.1, с.42);

в'їдатися в печінки – дуже набриднути, надокучити, допекти кому-небудь (СУМ, VI, с.348): *Дарма! Вже те її пророкування **в'їлось нам в печінки**. Не доки аж терпіти се* (Леся Українка, Т.2, с. 67);

покласти край – припиняти що-небудь (СУМ, IV, с.321): *Люди не стіхії, і лиху, й гніву людському **є край*** (Леся Українка, Т.2, с. 42);

ранити душу – завдавати кому-небудь душевного болю, страждань (СУМ, II, с.445): ***Ранила ти**. Ти крикнула до мене: «Кров і смерть!» Того тобі довіку не забуду* (Леся Українка, Т.2, с.15);

зробити честь – виявляти повагу, пошану до кого-, чого-небудь (СУМ, XI, с.316): *Царівно, правду мовити, я **честь хотів тобі, питаючи, зробити, як жриці божій і царівні Трої, а в нас у Лідії нема звичаю дівчат питати, коли батько згоден*** (Леся Українка, Т.2, с.49);

давати слово – обіцяти що-небудь комусь (СУМ, IX, с.367): *Я мусіла, сестрице, **дати слово*** (Леся Українка, Т.2, с.51);

вволити волю – виконувати чиєсь бажання, слухати когось (СУМ, I, с.735): *Хвалю за те, що ти **вволила волю і батька, й брата, і всеї родини*** (Леся Українка, Т.2, с. 52);

іти на пропаще – діяти відчайдушно, не задумуючись про наслідки (СУМ, IV, с.53): *А правда від того стає страшніша, і люде тратять решту сили й глузду або ідуть з одчаю на пропаще, а ти тоді говориш: «Я ж казала!»* (Леся Українка, Т.2, с. 67);

гнівити Бога – уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь (СУМ, II, с.94): *Схаменись, нещасна! В таку хвилину ти гнівиш богів? Чи мало ще вони тебе карали за се твоє зухвальство? Хочеш кари ще більшої?* (Леся Українка, Т.2, с.37);

поставити хрест – переставати покладати надії на когось, щось; зневіритися у когось, чомусь (СУМ, VII, с.363): *Я ж йому писала: поставте наді мною хрест (переставати покладати надії на когось, щось; зневіритися у когось, чомусь* (Леся Українка, Т.1, с.100);

У драматичних творах Лесі Українки фіксуємо незначну групу фразеологічних одиниць з опорними компонентами інших частин мови (іменників, прикметників, прислівників) або ж співвідносних за своєю семантикою зі словами певних лексико-граматичних розрядів.

2. **Іменникові** фразеологізми вказують на предмет чи явище:

пропаще діло – що-небудь безнадійне, приречене на невдачу, даремна річ (ФСУМ, с. 205): *Се пропаще діло* (Леся Українка, Т.1, с.49).

кара Божя – уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь або здивування (СУМ, IV, с.99): *Я хочу його спитати. Я собі не вірю. Вже, бачиш, довершилась божя кара: не тільки інші, а й сама Кассандра зневірилась в Кассандрі. Я не знаю, чи все те правда, що тепер я бачу* (Леся Українка, Т.2, с. 56).

3. **Прикметникові** фразеологічні звороти вказують на ознаки предмета:

не в тім'я битий – розумний, тямущий, кмітливий і т. ін. (СУМ, X, с.142): *Правда, до нашої панночки не легко приступитись, та я теж не в тім'я битий* (Леся Українка, Т.1, с.69);

торішний сніг – що-небудь зовсім непотрібне (у якому немає потреби, необхідності) (СУМ, IX, с.423): *Тьотя Ліна згадала торішний сніг* (Леся Українка, Т.1, с.93);

ласий шматок – комфортне, забезпечене життя, що-небудь найкраще, принадне, спокусливе, вигідне (СУМ, IV, с.113): *Чи один же цілий вік клацає зубами даремне, а ви одразу такий шматок урвали* (Леся Українка, Т.1, с.107).

4. **Прислівникові** фразеологічні одиниці характеризують дію, стан, ознаку:

крізь землю провалитись – дуже неприємно, незручно, соромно і т. ін. комусь (СУМ, III, с.557): *Коли б ви знали, як мені часом буває сором при сих спогадах, просто хоч крізь землю провалитись!* (Леся Українка, Т.1, с.95);

як рукою зняло – дуже швидко, раптово минуло, зникло щось (СУМ, III, с.666): *Так, з місяць і минуло одразу, як рукою зняло* (Леся Українка, Т.1, с.91);

піти у світ – дуже далеко (СУМ, VI, с.546): *Мій розум зламаний, твій піде в світ, ти ним і переможців переможеш* (Леся Українка, Т.2, с. 74);

до лиця – личить, пасує що-небудь; гарно у чомусь, з чимсь (СУМ, IV, с.499): *Тільки чом себе ти не зовец сестрою смерти, було б тоді се більше до лиця. Вже так, що до лиця!*»(Леся Українка, Т.2, с. 11);

пальцем в небо – сказати чи зробити що-небудь не до речі, невдало (СУМ, V, с.249): *От уже попали, вибачайте, пальцем в небо!* (Леся Українка, Т.1, с.49).

5. **Вигуківі або інтер'єктивні** фразеологічні одиниці, які визначають експресивно-вольові реакції людини: емоції, побажання, прохання, заборони, клятви, реакції на слова співбесідника тощо:

крий Боже – вираження небажаності, заперечення чого-небудь (СУМ, I, с. 207): *Там такі напасті, що крий Боже* (Леся Українка, Т.3, с. 213);

бодай мені такий вік довгий, як у мене чоловік добрий: *Оксана плече по долоні й приспівує «Бодай мені такий вік довгий, як у мене чоловік добрий!...»* (Леся Українка, Т.3, с. 228).

бодай вас злидні посіли – побажання нещастя, бідності; прокляття (СУМ, III, с.591): *Який би чоловік з тобою всидів? Бідо напрасна! Що було – то ззіла з*

дітиськами своїми, – он сидять! – бодай так вас самих посіли злидні! (Леся Українка, Т.3, с.316);

Отже, на матеріалі текстів драматичних творів можна простежити, що Леся Українка, вдавалася до використання типових для української мови фразеологізмів усіх морфологічних розрядів. Найбільшу групу становлять дієслівні фразеологічні одиниці з головним компонентом дієсловом на позначення процесуальної ознаки, пов'язаної з діяльністю людини чи виявом її стану. Менш поширеними у творах письменниці є прикметникові, іменникові, прислівникові та вигуківі сталі вислови.

3. 3. Групи фразеологізмів за стилістичною функцією

За стилістичною характеристикою виділяють дві виразно окреслені групи одиниць у системі фразеологічних засобів. Їх встановлення зумовлене специфікою функціонування фразеологізмів у мові. Стилістичне забарвлення сталих висловів залежить від їх здатності виражати експресивне забарвлення, надавати оцінку, емоційно позначати елемент дійсності.

До першої групи зараховують образно-експресивні за своєю природою фразеологізми, зокрема й приказки, прислів'я, крилаті вислови, наприклад: *міняти шило на мотовило; хоч лопатою горни; аж душа радіє*. Фразеологізми такого типу на лежать до часто вживаних у розмовному та художньому функціональних стилях.

До другої групи фразеологізмів належать сталі номінативні словосполучення, термінологічні вислови: професійно-виробничі, суспільно-політичні, військові, науково-технічні, офіційно-ділові формули висловлення: *користуватися попитом; входити в коло інтересів*. Ця група різна за своїм наповненням, проте, в експресивно-емоційному аспекті є нейтральною. Фразеологізми такого типу можуть належати до одного чи кількох функціональних стилів. Поява певного експресивно-емоційного забарвлення та

зміна фразового оточення зумовлюють перехід певних сталих висловів в інші функціональні стилі чи стильові різновиди.

Стилістична класифікація фразеологізмів має два аспекти дослідження: власне стилістичний і функціонально-стильовий. Аналіз закріпленості чи переважного вживання сталого вислову в певній сфері мовлення має стосунок до власне стилістичного плану вивчення фразеологізмів. Співвіднесення окремих фразеологізмів або їх груп з певними функціональними стилями чи їх різновидами в певній національній мові забезпечує функціонально-стильовий план дослідження фразеологізмів.

Виділяють такі групи фразеологізмів за стилістичною класифікацією:

- 1) розмовно-побутові сталі вислови, що їх найчастіше використовують у розмовному й художньому стилях: *без задніх ніг; не варто мідного гроша; утерти носа;*
- 2) народнопоетичні фразеологізми, що сформувалися на фольклорній основі й поширені як у художньому, так і розмовному стилях: *за тридев'ять земель; за царя Гороха; летіти нижче неба;*
- 3) книжні фразеологізми, їх найчастіше використовують у наукових та публіцистичних текстах, рідше – у художніх творах: *яблуко розбрату; доповідна записка; договірні сторони.*

Засобом експресії, створення каламбурів може слугувати те, що в публіцистичних і художніх текстах фразеологізми зазнають трансформації.

3. 3. 1. Розмовно-побутові фразеологізми

У своїх драматичних творах Леся Українка найчастіше вдається до використання розмовно-побутових фразеологізмів. Наприклад:

опустити руки – втратити інтерес до чого-небудь, віру в щось, засмутитися, зневіритися (СУМ, V, с.734): *...то у мене й руки опустяться* (Леся Українка, Т.1, с.41);

нахмурити брови – виражаючи незадоволення, задумливість, гнів і т. ін., морщити лоба, сувати брови або змінювати вираз обличчя (СУМ, V, с.229): *Та*

коли ж як **нахмуриють брови**, нестотно, як покійна мати її, та скаже: «Не мучте ви мене!» – то у мене й руки опустяться; ну, що їй скажеш? (Леся Українка, Т.1, с.41);

крізь землю провалитись – дуже неприємно, незручно, соромно і т. ін. комусь (СУМ, III, с. 557): *Коли б ви знали, як мені часом буває сором при сих спогадах, просто хоч крізь землю провалитись!* (Леся Українка, Т.1, с.95);

як рукою зняло – дуже швидко, раптово минуло, зникло щось (СУМ, III, с. 666): *Так, з місяць і минуло одразу, як рукою зняло* (Леся Українка, Т.1, с.91);

голод їсти – бути голодним (СУМ, III, с.213): *А що ж ми мали тут – голод їсти?* (Леся Українка, Т.3, с.318);

як з води рости – дуже швидко (СУМ, I, с.716): *Тут як з води росте – та же дощі!* (Леся Українка, Т.3, с.322);

зійти зі світу – вмирати (СУМ, IX, с.895): *Ви хочете, щоб я не тільки з хати, а й зі світу зійшов? Бігме, зійду!* (Леся Українка, Т.3, с.321);

складати до ніг – виявляти покору, залежність (СУМ, IX, с.273): *Коли я буду щасливим, я знов оживу душею, я знаю, я чую, що мій вогонь прокинеться знову, і ти побачиш, які лаври я складу тобі до ніг* (Леся Українка, Т.1, с.112);

ласий шматок – комфортне, забезпечене життя, що-небудь найкраще, принадне, спокусливе, вигідне (СУМ, IV, с.113): *Чи один же цілий вік клацає зубами даремне, а ви одразу такий шматок урвали* (Леся Українка, Т.1, с.107);

клацати зубами – дуже мерзнути; прагнути домогтися, досягти чого-небудь; вороже, недоброзичливо ставитися до кого-небудь (СУМ, IV, с.177): *Чи один же цілий вік клацає зубами даремне, а ви одразу такий шматок урвали* (Леся Українка, Т.1, с. 107);

вогнем горіти – мати високу температуру тіла, відчувати жар; дуже червоніти (СУМ, II, с. 130): *Моя дитина гине, горить на вогні , я бачу, як він тане день за днем!* (Леся Українка, Т.1, с.103);

ввірвати нитку – припинити що-небудь (про взаємини, дружбу і т. ін.) (СУМ, X, с. 475): *Мені здається, ви занадто раптово увірвали нитку* (Леся Українка, Т.1, с.98);

з неба впасти – не усвідомлювати того, що зрозуміло для всіх; несподівано, зненацька з'явитися; дістатися кому-небудь легко, без особливих зусиль (СУМ, V, с.249): *Звідки се ви, Сергій Петрович, наче з неба впали* (Леся Українка, Т.1, с.96);

встати на ліву ногу – бути роздратованим, у поганому настрої (СУМ, V, с.437): *Ви сьогодні на ліву ногу встали, Любов Олександровна* (Леся Українка, Т.1, с. 93);

Торішній сніг – що-небудь зовсім непотрібне (у якому немає потреби, необхідності) (СУМ, IX, с.423): *Тьотя Ліна згадала торішній сніг.*(Леся Українка, Т.1, с. 93);

зав'язати світ – зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості і т. ін.; видати заміж, одружити кого-небудь (СУМ, IX, с.84): *Добра мораль, зав'язати світ людині* (Леся Українка, Т.1, с.83);

не в тім'я битий – розумний, тямущий, кмітливий і т. ін. (СУМ, X, с.142): *Правда, до нашої панночки не легко приступитись, та я теж не в тім'я битий* (Леся Українка, Т.1, с.69);

втратити розум – переставати нормально мислити, поводитися, ставати божевільним; бути неспроможним обдуманно діяти у складній ситуації; губитися (СУМ, VIII, с.838): *Але коли мене захопить яка стороння стихійна сила, тоді я трачу розум!* (Леся Українка, Т.1, с.58);

набити оскому – пересичуватися чим-небудь; втрачати інтерес до чогось; досягати дуже незначних результатів у здійсненні чогось; вимушено задовольнятися малим, незначним; ставати буденним, нецікавим; приїдатися, набридати, викликати роздратування (СУМ, V, с.768): *Зате, правда, набила оскому навіки* (Леся Українка, Т.1, с.53);

сидіти, склавши руки – нічого не робити; ні на що не реагувати (СУМ, VIII, с.899): *Все це робиться, аби тільки не сидіти, склавши руки* (Леся Українка, Т.1, с.50);

пальцем в небо – сказати чи зробити що-небудь не до речі, невдало (СУМ, V, с.249): *От уже попали, вибачайте, пальцем в небо!* (Леся Українка, Т.1, с.49);

ходити у ярмі – тяжко працювати, зазнаючи утисків, гноблення від кого-небудь (СУМ, XI, с.650): *Ні, знаєте, я ні в які сталі умови не думаю вступати, не вмію ходити у ярмі* (Леся Українка, Т.1, с.47);

ставити ребром – заявляти про щось відверто, прямо, принципово, категорично, з усією рішучістю (СУМ, VIII, с.468): ... *поставило ребром питання про спадок* (Леся Українка, Т.1, с.46);

сісти на мілизну – в скрутне, безвихідне або незручне становище (СУМ, IV, с.736): *Се так якось вийшло, ми сіли на мілизну* (Леся Українка, Т.1, с.42);

в'їдатися в печінки – дуже набриднути, надокучити, допекти кому-небудь (СУМ, VI, с.348): *Дарма! Вже те її пророкування уїлось нам в печінки. Не доки аж терпіти се* (Леся Українка, Т.2, с. 67);

стояти більмом – заважати, дратувати (СУМ, I, с.186): *Єдине око – й те більмом зайшло!* (Леся Українка, Т.2, с.34);

ні цяточки – зовсім, ніскільки (СУМ, XI, с.256): ...*на морі ані човна, ні цяточки немає* (Леся Українка, Т.2, с.36);

як палець – сам, наодинці, самотою; без нікого (СУМ, VI, с.25): *Прокинувся – аж серед поля я ,один як палець* (Леся Українка, Т.2, с.78);

покласти край – припиняти що-небудь (СУМ, IV, с.321): *Люди не стіхії, і лиху, й гніву людському є край* (Леся Українка, Т.2, с.42);

точити кров з серця – завдавати комусь душевного болю, страждань (СУМ, IX, с.141): *Оті твої троянди мені вп'ялися в серце колючками і точать з нього кров* (Леся Українка, Т.2, с. 81);

не в лад – погано, невдало, невправно (СУМ, IV, с.432): *Бо немає салам'яса, ані ситого стегенця, тільки дим та кров. Щось не під лад* (Леся Українка, Т.2, с.31);

увінчувати (увінчати лаврами) – прославляти кого-небудь; визнавати чийсь успіхи (СУМ, X, с.367): *Понад Стіксом каламутним, понад Летою важкою ходять лаврами вінчані тіні наших незабутніх та чого ж вони сумні?* (Леся Українка, Т.2, с.65);

падати ниць – принижуючись, просити про щось у кого-небудь (СУМ, V, с.416): *...инших виводять за Скайську браму, инших примушують сідати долі на майдані, тоді тиї падають на землю і голосять* (Леся Українка, Т.2, с. 56);

розділяти ложе – бути з ким-небудь в інтимних стосунках (СУМ, IV, с.540): *Троянки у неволі і – живі! Обходять кросна, розділяють ложе* (Леся Українка, Т.2, с. 90);

піти у світ – дуже далеко (СУМ, VI, с.546): *Мій розум зламаний, твій піде в світ, ти ним і переможців переможеши* (Леся Українка, Т.2, с. 74);

ступати на кривавий шлях – чинити вбивства (СУМ, IV, с.337): *Стій! Невже пора ступати нам на шлях кривавий* (Леся Українка, Т.2, с.97);

затуманив думку – вводити в оману, дурити кого-небудь (СУМ, II, с.435): *Не винна ж ти, що хвора, що бог тобі так затуманив думку, що скрізь лихе ввижається тобі там, де його і признаку немає, що ти собі та й людям труїш радість* (Леся Українка, Т.2, с. 20);

не випускати з рук – весь час, постійно займатися якоюсь справою (СУМ, I, с.465): *І що ти справді вигадала, сестро? Рабинь всіх розпустила, а сама кужільки з рук не випускаєш* (Леся Українка, Т.2, с. 41);

зробити честь – виявляти повагу, пошану до кого-, чого-небудь (СУМ, XI, с.316): *Царівно, правду мовити, я честь хотів тобі, питаючи, зробити, як жриці божій і царівні Трої, а в нас у Лідії нема звичаю дівчат питати, коли батько згоден* (Леся Українка, Т.2, с.49);

давати слово – обіцяти що-небудь комусь (СУМ, IX, с.367): *Я мусила, сестрице, дати слово* (Леся Українка, Т.2, с.51);

вволити волю – виконувати чиєсь бажання, слухати когось (СУМ, I, с.735): *Хвалю за те, що ти вволила волю і батька, й брата, і всеї родини* (Леся Українка, Т.2, с. 52).

іти на пропаще – діяти відчайдушно, не задумуючись про наслідки (СУМ, IV, с.53): *А правда від того стає страшніша, і люде тратять решту сили й глузду або ідуть з одчаю на пропаще, а ти тоді говориши: «Я ж казала!»* (Леся Українка, Т.2, с. 67).

гнівити Бога – уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь (СУМ, II, с.94): *Схаменись, нещасна! В таку хвилину ти гнівиш богів? Чи мало ще вони тебе карали за се твоє зухвальство? Хочеш кари ще більшої?* (Леся Українка, Т.2, с.37).

поставити хрест – переставати покладати надії на когось, щось; зневіритися у когось, чомусь (СУМ, VII, с.363): *Я ж йому писала: поставте наді мною хрест (переставати покладати надії на когось, щось; зневіритися у когось, чомусь* (Леся Українка, Т.1, с.100);

хвала богам – уживається для вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь (СУМ, XI, с.32): *Хвала богам, ще ж ми на сьому світі, ще є вина, пісень, квіток доволі* (Леся Українка, Т.2, с. 54);

дух погас, погаснути духом – зневірятися у чомусь, втратити надію (СУМ, II, с.442): *Зрікаюсь, Андромахо, я зрікаюсь тих слів зловістних. Андромаха: Пізно вже, Кассандро, вже дух погас* (Леся Українка, Т.2, с.27);

не до Петра, а до Різдва – хто-небудь немолодий, похилого віку (СУМ, IV, с.789): *Вже й нам, як то кажуть, не до Петра, а до Різдва!* (Леся Українка, Т.1, с.65);

крий Боже – вираження небажаності, заперечення чого-небудь (СУМ, I, с.207): *Там такі напасті, що крий Боже* (Леся Українка, Т.3, с. 213);

май надію в Бозі – сподівання на зміни (СУМ, V, с.70): *Май надію в Бозі. Ще якомось, може, зміняться часи* (Леся Українка, Т.3, с. 219);

ходить у ярмі – тяжко працювати, зазнаючи утисків, гноблення від когось-небудь (СУМ, XI, с.105): *Ні, знаєте, я ні в які сталі умови не думаю вступати, не вмію ходити у ярмі* (Леся Українка, Т.1, с.47).

3. 3. 2. Народнопоетичні фразеологізми

Леся Українка любила, добре знала й сама записувала усну народну творчість, тому часто зверталася до скарбниці українського фольклору. Прикладом цього можна вважати використання народнопоетичних фразеологізмів у її творах. Наприклад:

що сторона, то й звичай, а що за город, то й норев: Так скрізь воно по світі: що сторона – то звичай, а що город – то й норев, кажуть люди. Дивно їм на наше вбрання (Леся Українка, Т.3, с.200);

Москва сльозам не вірить: Є прислів'я, брате: «Москва сльозам не вірить» (Леся Українка, Т. 3, с. 215);

Щоб муха не підточила носа: Тепер, Оксано, нам треба стерегтися так, «щоб муха не підточила носа», як то кажуть (Леся Українка, Т. 3, с. 215);

бодай мені такий вік довгий, як у мене чоловік добрий – Оксана плече по долоні й приспівує «Бодай мені такий вік довгий, як у мене чоловік добрий!...» (Леся Українка, Т.3, с. 228).

3.3.3. Книжні фразеологізми

Важливу роль у творах письменниці відіграють книжні фразеологізми, які увиразнюють мову персонажів, вказують на їх емоційний, психічний стан, підкреслюють образність та експресивність їх мови.

Зводити з розуму – негативно впливаючи на психіку, викликати почуття роздратування, гніву і т. ін.; робити кого-небудь божевільним; захоплювати, полонити кого-небудь; викликати почуття великого кохання; бути причиною невважених, нерозумних вчинків; спокушати; викликати почуття захопленості, схвильованості, неспокою і т. ін. (СУМ, III, с.492): *Права? А яке ви мали право зводити з ума мого сина, одбрати у мене мою дитину? Любов: «Я нікого не зводила з ума, сама тільки сходила»* (Леся Українка, Т.1, с.102).

Відбирати мову – хто-небудь втрачає здатність говорити від несподіванки, здивування, хвилювання, переляку, гніву (СУМ, IV, с.768): *Я чую крик...ридає, плаче, скиглить, виє, виє... То наша мати!.. Я пізнала голос! Боги всесильні, одберіть їй мову!* (Леся Українка, Т.2, с.79).

Серце розривається – хто-небудь дуже переживає, страждає, сумує (СУМ, IX, с.141): *Долон не винен. Винні сії очі, не вмів їх погляд мовити: «кохаю», хоч від кохання серце розривалось* (Леся Українка, Т.2, с.19).

Влучити в саме серце – говорити, висловлювати те, що потрібне, доречне, своєчасне, відповідає конкретній ситуації (СУМ, IX, с.141): *От думав уллучити в саме серце!* (Леся Українка, Т.1, с.60).

Обливатися кров'ю – бути місцем кривавих сутичок, жорстоких боїв (СУМ, IV, с.358): *Сліпий наосліп лити кров не хоче. Нехай твоє видюще око править рукою певною. Єдине серце нехай наказує руці й очам* (Леся Українка, Т.2, с. 49).

Здобути лаври – досягати успіхів, слави, визнання (СУМ, IV, с.430): *Якби ти в Рим дістався з Меценатом і там здобув заслужений тріумф, — бо Рим же вміє талани вінчати! — а потім повернувся до Корінта, то рідні лаври, наче ряст весною, прослалися б тобі попід ногами* (Леся Українка, Т.4, с. 192).

Наріжний камінь — основа, найважливіша частина чого-небудь (СУМ, IV, с.430) *Чи ж не лягли ми каменем наріжним до мавзолея нашим переможцям? І ми ще маємо радіти з того, що вам дозволять у гучних палатах на лірі заграбованій пограти?* (Леся Українка, Т.4, с.167)

Камінь спотикання – велика перешкода, перепона, зайвий тягар для когось (СУМ, IV, с.83): *Ми в тебе в домі тільки бути смієм, а жити нам не можна, щоб не стати для тебе каменем спотикання на трудному шляху ...*(Леся Українка, Т.4, с.27).

З миром – зі сл. іди (ідіть), зоставайся (зоставайтеся) і т.ін. Уживається для вираження доброго побажання при прощанні, розставанні; щасливо (СУМ, IV, с.712): *Ізоген (устає). То я не буду відбирати часу. Зостанься з миром, брате* (Леся Українка, Т.4, с.40).

Закопати талант – занедбувати, не розвивати, не застосовувати свої здібності (СУМ, III, с.159): *не даймо ж, браття, ані змарнувати, ні в землю закопати ті таланти, що доручив Найвищий нашим дітям* (Леся Українка, Т.3, с.37);

Хліб насущний – засоби, необхідні для прожитку, для існування (СУМ, V, с.210): *Мій гіркий зарібок сей раз нехай не йде на хліб насущний* (Леся Українка, Т. 3, с. 54).

Ставити (поставити) на кін — ризикувати. (СУМ, IV, с.163). *Тим часом домоправитель, уклонившись, вийшов, і на кону стали з'являтися міми, представляючи коротенькі мімічні фарси без слів..* (Леся Українка, Т.4 с. 175)

Друге пришестья – ніколи, дуже довго (СУМ, VIII, с.102): *Подумай, щоби коли б Лавуазьє втік позавчора за кордон? Сьогодні вже б, може, світ багатшим став на світло. Тепера – жди «до другого пришестья», поки природа знов збудує скриньку таку, як був отой Лавуазьє* (Леся Українка, Т.1, с. 5)

Царство тіней – потойбічний світ або пекло довго (СУМ, X, с.143): *Ся ортія моя, признатись мушу, нагадує щось трошки царство тінів перед Плутоновим тріумвіратом.* (Леся Українка, Т.4, с. 198);

Міняти, мов рукавички – бути дуже непостійним (про людину, яка часто міняє своїх друзів тощо) (СУМ, VIII, с.905): *А, ти зрадлива! Женихів міняєш, мов рукавички! Був король, був лицар, раніше, певне, був пастух чи конюх, – тепера хто?* (Леся Українка, Т.1 с. 195)

Розбити кайдани – звільнитися від насильства, рабства, ставати вільним (СУМ, IV, с.72): *розбив усі кайдани свого серця і серце вкупі з ними* (Леся Українка, Т. 3 с.35).

Зректися раю – покинути свою віру, перейти в іншу віру (СУМ, VIII, с.441): *Ви їх зректись не можете, я знаю. А як вони здобуті – все одно. Не перший раз за вас загине жінка, якби ж то хоч остатній!* (Леся Українка, Т.4, с.75).

Виховання матрони – бути жінкою, що користується загальною повагою (СУМ, IV, с.653): *Се виховання справжньої матрони і приуродженна чистота натури тобі таке говорять, та обачність мені отак впевнятись не дає* (Леся Українка, Т.4, с.208);

Новий Рим – побувати всюди, надивитися всього, зазнати всіляких випробувань (перев. стосується осіб з поганою репутацією, низькою культурою поведінки) (СУМ, VII, с.534): *На пожарищі світ новий настане. Чи в тому світі буде й Рим новий?* (Леся Українка, Т.2, с.109);

запаливсь мов Цицерон – виконується, здійснюється і т.ін. швидко й успішно: *Друзе, ти справді запаливсь, мов Цицерон. Я хочу пал твої трохи пригасити* (Леся Українка, Т.2, с.123);

служити мамоні – у сучасній мові «мамона» – синонім багатства, «служити мамоні» – дбати лише про збагачення: *не можна одночасно служити Богові і мамоні* (Леся Українка, Т.2, с.136);

молох кривавий – у переносному значенні – хтось або щось, що вимагає надмірних жертв) (СУМ, IV, с.792): *молох кривавий в хижих карфагенців, і той таких жертв не вимагав!* (Леся Українка, Т.2, с.138);

поклонятися пенатам – у Давньому Римі боги – охоронці хатнього вогнища, у сум – рідний дім. Тобто поважати родинні традиції) (СУМ, VI, с.115): *Яка ж то «вірність» буде, що пенатам не поклонюсь я вдома, а прилюдно* (Леся Українка, Т.2, с.148);

Отже, у драматичних творах письменниця використовує усі типи стилістичних фразеологізмів. Проте, визначено, що більшість введено у репліки героїв розмовно-побутових фразеологічних одиниць. Також можна спостерігати у текстах приклади народнопоетичних та книжних фразеологічних зворотів.

3.4. Функціональна специфіка фразеологізмів у творчості Лесі Українки

Виразально-зображувальні засоби у творчості письменника відіграють важливу роль. Такими засобами можна вважати фразеологізми, що увібрали в себе елементи народної мудрості, багатовікового історичного досвіду, розум, мораль, спостережливість, гумор і сатиричність.

Варто зазначити, що Леся Українка часто використовує стійкі словосполучення гумористичного забарвлення, які письменниця промовляє устами персонажів.

У драмі “Кассандра” Леся Українка устами Гелен промовляє слова: “боги винні”: *Ти щирости хотіла, і волив я твоє бажання, не моє, сестричко. Та я тебе, Кассандро, не картаю, невинна ти з своєї вдачі. Певне боги в тім винні,*

що дали тобі пізнати правду, сили ж не дали, щоб керувати правдою(Леся Українка, Т.2, с. 59); Сатирично виражає негативні сторони характеру людини, що категорично не визнає своєї провини, а звинувачує усіх у будь-яких своїх невдачах.

Так, у драмі “Кассандра” Гелена звертається до Кассандри, використовуючи фразеологізм гумористичного спрямування “до лиця”.

до лиця — гармонує із зовнішністю, личить; відповідає характеру певної особи, становищу і т. ін. (СУМ, IV, с.499): *Більше тебе ніколи не назову сестрою. Тільки чом себе ти не зовеш сестрою смерти, було б тоді се більше до лиця. Вже так, що до лиця!* (Леся Українка, Т.2, с. 11);

Фразеологічні одиниці передають національний колорит, збагачуючи наше мовлення й роблячи його образним, виразним, емоційним. У мовленні фразеологічні одиниці функціонують паралельно з лексичними, слугують невід’ємними одиницями висловлювань, але частотність і доречність їх використання різна. Це залежить насамперед від їх функціонального навантаження, бо основною функцією слова є номінативна, а фразеологічний зворот призначений не тільки для надання назви окремим елементам дійсності, але й для їх образної характеристики й емоційної оцінки. Це і зумовлює основну функцію фразеологічних одиниць.

Леся Українка у своїх творах використовує різні групи фразеологічних одиниць, що експресивно позначають, наприклад:

1) психічний стан героїв: *зводити з розуму* (Леся Українка, Т.1, с.102);

Втратити розум – переставати нормально мислити, поводитися, ставати божевільним; бути неспроможним обдуманно діяти у складній ситуації; губитися (СУМ, VIII, с. 838): *Але коли мене захопить яка стороння стихійна сила, тоді я трачу розум!* (Леся Українка, Т. 1, с. 58);

Точити кров з серця – завдавати комусь душевного болю, страждань (СУМ, IX, с. 141): *Оті твої троянди мені вп’ялися в серце колючками і точать з нього кров* (Леся Українка, Т.2, с. 81);

одержима духом — хвора, у яку за переконанням темних, забобонних людей вселився злий дух (СУМ, V, с. 625): “**одержима духом**”, в глибокій тузі блукає поміж камінням понад берегом, далі зіходить на шпиль скелі і дивиться не на берег, а в глибину пустелі, вона бачить там когось у глибині” (Леся Українка, Т. 1, с. 123).

сором:

Крізь землю провалитись – дуже неприємно, незручно, соромно і т. ін. комусь (СУМ, III, с. 557): *Коли б ви знали, як мені часом буває сором при сих спогадах, просто хоч крізь землю провалитись!* (Леся Українка, Т. 1, с. 95).

2) позитивні та негативні характеристики персонажів:

Міняти, мов рукавички – бути дуже непостійним (про людину, яка часто міняє своїх друзів тощо) (СУМ, VIII, с.905): *А, ти зрадлива! Женихів міняєш, мов рукавички! Був король, був лицар, раніше, певне, був пастух чи конюх, – тепера хто?* (Леся Українка, Т.1 с. 195);

Виховання матрони – бути жінкою, що користується загальною повагою (СУМ, IV, с.653): *Се виховання справжньої матрони і прирощенна чистота натури тобі таке говорять, та обачність мені отак впевнятись не дає* (Леся Українка, Т.4, с.208);

Нахмурити брови – виражаючи незадоволення, задумливість, гнів і т. ін., морщити лоба, сувати брови або змінювати вираз обличчя (СУМ, V, с. 229): *Та коли ж як нахмурить брови, нестотно, як покійна мати її, та скаже: «Не мучте ви мене!» –то у мене й руки опустяться; ну, що їй скажеш?* (Леся Українка, Т. 1, с. 41);

Свінути (свірконуті) очима – раптово глянути на кого-небудь, виявляючи поглядом радість, гнів (СУМ, IX, с. 84): *А я прийшов з повагою жерця, в віщунській діадемі, патерицю посріблену здійняв високо вгору, мов блискавка, вона свінула в вічі усім чужинцям* (Леся Українка, Т. 2, с. 62);

сидіти, склавши руки – нічого не робити; ні на що не реагувати (СУМ, VIII, с.899): *Все це робиться, аби тільки не сидіти, склавши руки* (Леся Українка, Т.1, с.50).

3) соціальний стан (бідність, голод, тяжку працю):

ходити у ярмі – тяжко працювати, зазнаючи утисків, гноблення від кого-небудь (СУМ, XI, с.650): *Ні, знаєте, я ні в які сталі умови не думаю вступати, не вмію ходити у ярмі* (Леся Українка, Т.1, с.47);

ставити ребром – заявляти про щось відверто, прямо, принципово, категорично, з усією рішучістю (СУМ, VIII, с.468): ... *поставило ребром питання про спадок* (Леся Українка, Т.1, с.46);

сісти на мілизну – в скрутне, безвихідне або незручне становище (СУМ, IV, с.736): *Се так якось вийшло, ми сіли на мілизну* (Леся Українка, Т.1, с.42);

голод їсти – бути голодним (СУМ, III, с. 213): *А що ж ми мали тут – голод їсти?* (Леся Українка, Т. 3, с. 318);

Види діяльності передано такими фразеологічними зворотами, які виражають:

мовлення:

влучити в саме серце – говорити, висловлювати те, що потрібне, доречне, своєчасне, відповідає конкретній ситуації (СУМ, IX, с. 141):

От думав улучити в саме серце! (Леся Українка, Т. 1, с. 60);

ставити ребром – заявляти про щось відверто, прямо, принципово, категорично, з усією рішучістю (СУМ, VIII, с.468): ... *поставило ребром питання про спадок* (Леся Українка, Т.1, с.46);

з *неба впали* – не усвідомлювати того, що зрозуміло для всіх; несподівано, зненацька з'явитися; дістатися кому-небудь легко, без особливих зусиль (СУМ, V, с. 249): *Звідки се ви, Сергій Петрович, наче з неба впали* (Леся Українка, Т. 1, с. 96).

Також варто зазначити, що Леся Українка часто використовує питомі для української мови фразеологізми, що робить сприйняття твору доступним і

зрозумілим читачам. При цьому письменниця використовує різні тематичні групи фразеологізмів, що пов'язані з частинами тіла людини. Так, наприклад, фразеологізми з компонентом “*рука*” найчастіше пов'язані з позначенням трудових процесів, ставлення до них або ж виражають стан людини:

опустити руки – втратити інтерес до чого-небудь, віру в щось, засмутитися, зневіритися (СУМ, V, с.734): *...то у мене й руки опустяться* (Леся Українка, Т.1, с.41);

не випускати з рук – весь час, постійно займатися якоюсь справою (СУМ, I, с.465): *І що ти справді вигадала, сестро? Рабинь всіх розпустила, а сама кужілки з рук не випускаєш* (Леся Українка, Т.2, с. 41);

сидіти, склавши руки – нічого не робити; ні на що не реагувати (СУМ, VIII, с.899): *Все це робиться, аби тільки не сидіти, склавши руки* (Леся Українка, Т.1, с.50).

Компонент «*серце*» є найважливішим органом людини і часто функціонує у складі фразеологічних зворотів, для вираження й передачі хвилювань, душевних переживань, переляку тощо:

серце розривається – хто-небудь дуже переживає, страждає, сумує (СУМ, IX, с.141): *Долон не винен. Винні сії очі, не вмів їх погляд мовити: «кохаю», хоч від кохання серце розривалось* (Леся Українка, Т.2, с.19);

влучити в саме серце – говорити, висловлювати те, що потрібне, доречне, своєчасне, відповідає конкретній ситуації (СУМ, IX, с.141): *От думав улучити в саме серце!* (Леся Українка, Т.1, с.60);

точити кров з серця – завдавати комусь душевного болю, страждань (СУМ, IX, с.141): *Оті твої троянди мені вп'ялися в серце колючками і точать з нього кров* (Леся Українка, Т.2, с. 81).

Як компоненти фразеологічних зворотів, можуть функціонувати й назви інших органів, які є не менш важливими для людини:

клатцати зубами – дуже мерзнути; прагнути домогтися, досягти чого-небудь; вороже, недоброзичливо ставитися до кого-небудь (СУМ, IV, с. 177): *Чи*

один же цілий вік *клацає зубами* даремне, а ви одразу такий шматок урвали (Леся Українка, Т. 1, с. 107);

свінути (свірконутти) очима – раптово глянути на кого-небудь, виявляючи поглядом радість, гнів (СУМ, IX, с. 84): *А я прийшов з повагою жерця, в віщунській діадемі, патерицю посріблену здійняв високо вгору, мов блискавка, вона свінула в вічі усім чужинцям* (Леся Українка, Т. 2, с. 62);

ставити ребром – заявляти про щось відверто, прямо, принципово, категорично, з усією рішучістю (СУМ, VIII, с.468): ... *поставило ребром питання про спадок* (Леся Українка, Т.1, с.46);

в'їдатися в печінки – дуже набриднути, надокучити, допекти кому-небудь (СУМ, VI, с.348): *Дарма! Вже те її пророкування в'їлось нам в печінки. Не доки аж терпіти се* (Леся Українка, Т.2, с. 67).

Висновки до розділу 3. Образні, емоційні, експресивні мовні засоби належать до специфічних рис кожної мови. Фразеологічні одиниці виразніші, ніж окремі слова, виділяються з певних структурно-функціонально стилів, виявляючи ознаки належності до кожного з них, а також до сфери усного чи писемного мовлення, надаючи мові персонажів яскравого експресивного й емоційного забарвлення.

Часто фразеологізми передають основні риси характеру, внутрішній стан і переживання людини, а саме: працьовитість і лінощі; радість і страждання; сміх і сльози; любов і ненависть.

Проаналізувавши семантичний та стилістичний аспекти функціонування фразеологізмів, можна спостерігати, що у драматичних творах Лесі Українки наявні різноманітні за значенням, структурою та стилістичним забарвленням фразеологічні звороти. У драмах письменниці фіксуємо різні за структурою фразеологічні одиниці, які співвідносні з самостійними реченнями або зі сталими сполученнями, утвореними поєднанням різних частин мови. Письменниця використовувала фразеологізми усіх морфологічних розрядів. Та найбільш вдало в її творах представлені дієслівних сталі вислови з головним компонентом на

позначення процесуальної ознаки, пов'язаної з діяльністю людини чи виявом її стану. Менш поширеними є прикметникові, іменникові, прислівникові та вигуківі фразеологізми.

Фразеологізми, використані в репліках героїв Леся Українка, за стилістичною класифікацією, належать до розмовно-побутових та народнопоетичних та книжних.

Висновки

Творча, неоціненна спадщина Лесі Українки – людини надзвичайно талановитої, ерудованої, мудрої – насичена фразеологією, експресивність якої зумовлено індивідуальністю і неповторністю стилю поетеси.

В аналізованих драмах висвітлено надзвичайно багато різноманітних за семантикою і структурою фразеологічних одиниць тогочасної народнорозмовної мови, що разом з відповідними лексичними засобами визначає основу розмовної мови драматургії Лесі Українки і дає уявлення про фразеологічне багатство української загальнонародної мови як скарбниці духовної культури українського народу.

Застосовуючи фразеологічні одиниці у своїх творах, Леся Українка не тільки виявила новаторство, письменницький хист і авторську індивідуальність, а й продемонструвала справді необмежені можливості використання різнотипного фразеологічного матеріалу, що розкриває перед кожним талановитим письменником грандіозні перспективи для творчої діяльності.

Продовживши традиції класиків української драматургії І. Котляревського і Т. Шевченка у використанні фразеологізмів народнорозмовної мови, Леся Українка досягла виняткової майстерності у застосуванні фразеологічних зворотів з різними стилістичними настановами, зокрема з метою характеристики персонажів, індивідуалізації їхньої мови та досягнення гумористичного ефекту.

Наслідуючи традиції своїх видатних попередників І.П. Котляревського, у чийх творах народно розмовна мова вперше заграла всіма барвами, і особливо Т.Г. Шевченка, у творчості якого завершився процес формування української літературної мови на народній основі, Леся Українка продовжила працювати над удосконаленням української мови в драматургічному жанрі, розв'язуючи у своїх творах ряд важливих мовних проблем, що стосувалися не тільки розвитку і збагачення словникового складу української мови, її фразеологічних засобів, а й формування і вдосконалення її художньо-зображальної системи.

Леся Українка, використовуючи українську народну скарбницю фразеології, створила власні влучні вислови, що стали крилатими і гармонійно доповнили ряд власне українських фразеологізмів. Ці фразеологізми, які стали органічною складовою частиною художніх засобів, надають емоційності, експресивності, образності індивідуальній мові письменниці, а читача супроводжують впродовж захопливої подорожі з героями незвичайних драматичних сюжетів.

Письменниця використовує у мові різні за джерелами виникнення фразеологічні звороти, а саме біблійного, народного, античного походження, що свідчить про поєднання різних мотивів у її творчості.

Фразеологічні звороти у драматичних творах Лесі Українки різні за структурою та семантичною характеристикою, кожен з яких має функціональне призначення та виконує свою певну стилістичну функцію у діалогічному мовленні героя. Устами персонажів письменниця передає емоційний і внутрішній стан не тільки головних героїв, а й відображає власний. Стилістичне використання різних фразеологізмів у творах підкреслює соціальний, психічний стан героя, створює оцінку позитивних і негативних рис характеру персонажів.

В аналізованих драмах виявлено різні типи стилістичних фразеологізмів: книжні, народнопоетичні, народно-побутові, що виконують своє функціональне призначення, завдяки чому можна спостерігати індивідуальні прояви використання фразеологізмів у творах як ознаку індивідуального стилю письменниці.

Творчість Лесі Українки вражає своєю багатогранністю, неперевершеністю та неповторністю. Тексти насичені мудрістю, у яких відтворено духовний й емоційний стан людини, внутрішній світ героя. Мова драматичних творів Лесі Українки завдяки використанню зображувально-виражальних засобів оцінного, образного, експресивного характеру відзначається яскравими образами, оригінальними авторським влучними висловами, багатими лексико-фразеологічними ресурсами. Індивідуальній

манері мові притаманна специфіка вживання сталих виразів, зв'язок з фольклорними традиціями, своєрідна образність та експресивність.

Список використаної літератури

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків: Вища школа, 1987. 135 с.
2. Агеєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. Київ: Либідь, 2001. 264 с.
3. Авксентьев Л., В. Ужченко. Індивідуально-авторські видозміни у сфері фразеології. *Українське мовознавство*. 1979. С. 55–63.
4. Антофійчук В. І. Євангельські мотиви в українській літературі ХХ століття. Чернівці: Рута. 2001. 335 с.
5. Антофійчук В. І. Трансформація образу Іуди Іскаріота в українській літературі ХХ століття. *Слово і час*. 2001. № 2. С. 52–58.
6. Бардак Н. Г. Хронотоп як опосередкований вияв характерної психопатології (за драмою «Блакитна троянда» Лесі Українки). *Матеріали доповідей V Регіональної студентської наукової конференції «Мова та література як об'єкти філологічного дослідження»*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. С. 40–43.
7. Бетко І. П. Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки (Проблемний огляд). *Слово і час*. 1991. № 3. С. 28–36.
8. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Київ: Біблійні товариства. 1995. 296 с.
9. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики: спроба літературно-наукової методології. Київ: Наукова думка. 1997. 486 с.
10. Білецький О. І. Антична драма. Леся Українка: «Касандра». *Білецький О. І., Від давнини й до сучасності*. Київ, 1960. Т. 2. С. 362–388.
11. Блаженніший Святослав Шевчук, Оксана Забужко. Апокриф. Чотири розмови про Лесю Українку. Київ: Комора, 2020. 627 с.
12. Богдан С. Етнічні гетеростреотипи в листах Лесі Українки. *Дивослово*. 2003. № 10. С. 27–31.
13. Богдан С. Біблеїзми в системі епістолярного автопортретування Лесі Українки. *Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи*: зб. наук.

- пр. / упоряд. І. Левчук. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. С. 15–36.
14. Брюховецька Л. Сповідь неуярмленої душі. *Вітчизна*. 1996. № 7–8. С. 116–119.
 15. Васильченко В. Українська фразеологія: навч. посіб. для самост. вивчення. Київ: Тов-во «Знання» України, 2000. 96с.
 16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Бусел В., Дмитрієв О., Латник Г. та ін.]. 5-те вид. Київ: Перун, 2005. 1728 с.
 17. Вісич О. Нон-фініто у драматургії Лесі Українки. *Слово і час*. 2012. № 2. С. 9–15.
 18. Вірченко Т. І. Морально-етичні основи характеротворення у драматургії Лесі Українки : автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.01.01. Херсон, 2007. 20 с.
 19. Ганжа С. А. Ад'єктивні фразеологізми листовної спадщини в аспекті національної ментальності. *Український смисл: збірник наукових праць*. Дніпропетровськ, 2012. № 2. С. 25
 20. Ганжа С. А., Донюш І. В., Войтенко М. П. Словник фразеологічних одиниць епістолярної спадщини Лесі Українки. Дніпропетровськ: Пороги, 2009. 36 с.
 21. Голомб Л. Духовно-ціннісні орієнтації в художньому мисленні Лесі Українки-лірика. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2008. Вип. 19. С. 44–50.
 22. Григоренко Т. В. Етнографічна лексика і фразеологія у складі української літературної мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова”. Київ, 2005. 20 с.
 23. Гнатюк І. Мова і стиль науково-популярних праць Лесі Українки. *Урок української*. 2007. № 5. С. 34–37.
 24. Гуменюк В. Становлення драматичного хисту Лесі Українки. *Слово і час*. 1999. № 8. С. 6–10.
 25. Гуменюк В. Леся Українка і театр. *Дивослово*. 2003. № 2. С. 14–16.

26. Гуменюк В. Шлях до «Одержимої». Творче ставлення Лесі Українки – драматурга: Монографія. Сімферополь: Таврія. 2003. 232 с.
27. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Київ: Критика. 2009. 441 с.
28. Гундорова Т. «Одержима» Лесі Українки: любов до смерті (Liebestod) // Леся Українка. Драми та інтерпретації. Київ: Книга, 2011. С.44
29. Данилюк Н. Лексика зі стилістичним значенням у збірці Лесі Українки «На крилах пісень» (1893 р.). *Лінгвостилістичні студії*. 2014. Вип. 1. С. 70–79.
30. Демська-Будзуляк Л. Метаморфози символів у драматургії Лесі Українки. *Українська мова та література*. 2003. № 5 (309). С. 16–19.
31. Демський М. Т. Українська фраземіка: дериваційна база, семантико-граматичні особливості. Монографія / Упор. О. Демська, М. Яким. Дрогобич: Посвіт, 2019. 340 с.
32. Дем'янівська Л. Українська драматична поема. Київ: «Дніпро». 1984. 259 с.
33. Диба А. Леся Українка на київській сцені. *Слово і час*. 1998. № 8. С. 33–36.
34. Євшан М. Леся Українка. *Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика*. Київ, 1998. С. 160–163.
35. Єрмоленко С. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ: Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
36. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов. Киев, 1990. 484 с.
37. Жулинський М. Нація. Культура. Література, Київ, 2010, 560 с.
38. а. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Комора, 2018. 656 с.
39. Забужко О. Імперія і провінція в історіософських драмах Лесі Українки. *Філософські студії*. 2000. С. 6–23.
40. Забужко О. Une princesse lointaine: Леся Українка як культурно-інтерпретаційна проблема. *Слово і час*. 2001. № 2. С. 18–27.
41. Зеров М. Леся Українка. *Зеров М. Твори: У 2 т.* Київ, 1990. Т. 2. 380 с.
42. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. Харків: Фоліо, 1999. 304 с.

- 41 а. Красовська О. Мовні параметри епістолярію Лесі Українки: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2010. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10229> (дата звернення: 23.11.2021 р.)
43. Красовська О., Боть Л. Семантичні та лексико-граматичні групи фразем епістолярію Лесі Українки. *Науковий вісник Ужгородського університету*, 2020. № 1. С 163–168.
44. Красовська О. М. Стилiстичний компонент значення фразеологiзмiв (на матерiалi епiстолярiю Лесi Українки). *Мовознавчий вiсник: зб. наук. праць Черкаського нац. ун-т iм. Б. Хмельницького*. Черкаси: Брама. 2006. Вип. 3. С. 268–274.
45. Ковальова О. Леся Українка: вибiр модернiзму. *Дивослово*. 2005. № 10. С. 51–54.
46. а. Масенко Л. У Вавилонському полонi. Теми нацiональної та соцiальної неволi у драматургiї Лесi Українки. Видання 2-ге. Київ: ТОВ «Видавництво „Клію”», 2021. 224 с.
47. Матюшенко А. Вибiр духовної свободи (Особистiсна колiзiя в драматургiї Лесi Українки). *Слово i Час*. 1996. № 4/5. С. 67–71.
48. Мацько Л., Сидоренко О. Значення мовотворчостi Лесi Українки в розвитку української лiтературної мови. *Культура слова*. № 93. 2020. С. 19–35.
49. Мацюк З., Фенко М. Фраземiка в контекстi епiстолярiю Лесi Українки. *Лiнгвостилiстичнi студiї* : науковий журнал / Схiдноєвропейський нац. ун-т iменi Лесi Українки ; Ін-т фiлологiї та журналістики. Луцьк, 2014. Вип. 1. С. 146–153.
50. Мех Н. Структура лексико-семантичного поля “ мова – слово ” в українській поетичній мовi ХІХ - початку ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фiлол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова”. Київ, 2001. 182 с.
51. Мiрченко М. В, Благовiрна Н. Б. Загальне мовознавство: робоча навч. програма курсу. Луцьк, 2006. 76 с.

52. Мороз Л. Традиції української класики в творчості Лесі Українки (стан і напрям досліджень). *Слово і час*: науково-теоретичний журнал. 2001. №2. С.28-34
53. Онуфрієнко О. П. Світоглядно-філософська парадигма лірики Лесі Українки. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. 2001. №2. С.157-165.
54. Підгайний Л. Є. *Леся Українка : популярний нарис про життя і творчість*. Київ, 1941. 102 с.
- 53 а. Пілько О. Фраземіка драматичної поеми Лесі Українки „На полі крові”. *Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)*: збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської мультидисциплінарної науково-практичної конференції з міжнародною участю. Львів, 2021. С. 193–199.
55. Погребенник В. Ф. Михайло Драгоманов і Леся Українка : Результативність ідейно-творчого спілкування. *Освіта*. 2003. № 24. С.11.
56. Радишевський Р. П. Сторінки співпраці Лесі Українки з “Літературно-науковим вісником”. *Слово і Час*. 1991. № 2. С. 14–20.
57. Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки «На крилах пісень»). Ч. 1 (А–М) / уклад.: Н. Данилюк, Н. Іовхімчук, Н. Дарчук [та ін.]; упоряд. Н. О. Данилюк. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 236 с. URL: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/lesja/bio/slovn.html>),
58. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін.; відп. ред. В. О. Винник. Київ: Наук. думка, 2003. 788 с.
59. Скупейко Л. Неоромантизм як модерна парадигма української літератури (в рецепції Лесі Українки). *Слово і час*. 2009. № 5. С. 71-83.
60. Сулятицький М. Особливості трансформації загальнокультурної традиції в драматичних поемах Лесі Українки. *Дивослово*. 2000. №11. С.4-6.
61. *Сучасна українська літературна мова. Стилїстика: навч. посібник / за ред. І. Білодіда*. Київ. 1973. 588 с.

62. Тихоша В. Функції фразеологічних одиниць в епістолярії Лесі Українки. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/3824/%> (дата звернення 15.11.2021 р.).
63. Ткач Л. Західноукраїнські лексичні елементи в мові Лесі Українки. *Урок української*. 2006. № 10. С. 29–34.
64. Ткаченко О. Українська романтична елегія. *Слово і Час*. 2000. № 5. С. 49–54.
65. Турган, О.Д. Універсалія дому в драматургії Лесі Українки. 1999. Вип. V. С.207-219.
66. Татарин-Горюк Г.Д. Засоби емоційності жіночого мовлення (за епістолярієм Лесі Українки). *Вісник Запорізького державного університету*: збірник наукових статей. Запоріжжя, 2001. №2. С.130-132
67. Фразеологія сучасної української мови : навч. посібник. Луганськ. 2005. 399 с.
68. Хороб С. Неоромантична концепція «волі» в драматургії Лесі Українки. *Вісник Львівського університету*. 2004. Вип. 35. С. 257–265.
69. Цуркан М. Фразеологізми як засіб стилізації розмовності. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці, 2013. Вип.: 661-662: Слов'янська філологія. С. 162–169.
70. Чижевський Д. Реалізм в українській літературі. *Слово і Час*. 1998. № 4/5 С. 36–42.
71. Шевельов Юрій. Театр Лесі Українки чи Леся Українка в театрі? *Komora*. URL: <https://komorabooks.com/teatr-lesi-ukrayinky-chy-lesya-ukrayinka-v-teatri/> (дата звернення: 15.11.2021).
72. Щербань Н. Про один із засобів контекстуального перетворення фразеологізмів. *Мовознавство*. 1975. № 4. С. 41–45.
73. Якубський Б. Леся Українка – белетрист. Творчий шлях Лесі Українки. Луцьк, 2012. 471 с.

74. Януш Я. Роль Лесі Українки в інтелектуалізації української літературної мови. *Леся Українка і сучасність*. Луцьк: Вежа, 2008, Т. 4, кн. 2. С. 210–20.
URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17942/16>

Список використаних джерел

1. Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 1. Драматичні твори (1896–1906). Луцьк, 2021. 512 с.
2. Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 2. Драматичні твори (1907–1908). Луцьк, 2021. 424 с.
3. Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 3. Драматичні твори (1909–1911). Луцьк, 2021. 656 с.
4. Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 4. Драматичні твори (1912-1913). Луцьк, 2021. 436 с.

АНОТАЦІЯ

Олексюк Леся Іванівна. Фразеологізми як ознака індивідуальної манери мови творів Лесі Українки (на матеріалі драм письменниці). – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Міністерства освіти і науки України, Чернівці, 2021.

Запропонована кваліфікаційна робота присвячена дослідженню фразеологізмів у творах видатної письменниці – Лесі Українки. У своїх драмах, які стали новим явищем в українській літературі, письменниця використовує фразеологізми різного походження для надання експресивності й образності мови персонажів та вводить у мову авторські вислови, які згодом стали крилатими, що є проявом індивідуальної манери мови Лесі Українки.

У драматичних творах представлено різного типу за структурою та семантичними особливостями фразеологічні одиниці. У дослідженні здійснено аналіз фразеологізмів з погляду їхнього структурно-семантичного, морфологічного та стилістичного навантаження.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, експресивність, народна мова, крилаті вислови, драма, стиль, манера мови письменника.

ABSTRACT

Oleksiuk Lesia Ivanivna. Phraseological units as individual manner of language of Lesia Ukrainka (on material of dramatics). – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Chernivtsi, 2021.

The offered master's degree work is sanctified to research of phraseological units in works of the greatest authoress Lesia Ukrainka. In the dramas that became the new phenomenon in Ukrainian literature, an authoress uses phraseological units of different origin for a grant to the expressivity and vividness of language of Lesia Ukrainka. In dramatics it is presented anything as after a structure and semantic features phraseology

units. In research the analysis of phraseological units is carried out from the side of their structural and semantic, morphological and stylistic.

Key words: phraseology unit, expressivity, folk language, winged expressions, drama, style, manner of language.